

geknek? Efelől semmi kétség: *ünnepi játékoknak* szánták az istenek számára: és amennyiben a költő ezekben a dolgokban a többi embernél „istenibb” természetű, akkor bizonyára a költők számára is... Később Görögország morál-filozófusai sem képzelték el másként a morális vívódásra, a heroizmusra és az erényes ember önmarcangolására letekintő isteni szemet: a „kötelesség Héraklésze” színpadon volt, és tudta is, hogy ott van; a tanúk nélküli erény valami egészen elgondolhatatlan volt eme színész-nép számára. Ama oly nyaktörően merész, oly végzetes filozófus-elmeszüleményt, amelyet először akkoriban ötöltek ki Európa számára, a „szabad akaratnak”, az ember – Jóban és Gonoszban való – abszolút spontaneitásának elmeszüleményét, vajon elsősorban nem azért kellett-e világra segíteni, hogy igazolja azt az elképzelést, miszerint az ember és az emberi erény iránti isteni érdeklődés *sohasem apadhat el*? Eme földi színpadon sohasem lehetett hiány valóban új dolgokból, valóban hallatlan feszültségekből, bonyodalmakból, katasztrófákból: egy teljesen determinisztikusan elgondolt világ megjósolható és ennél fogva hamar unalmas is lett volna az isteneknek, – épp elég ok ez a filozófusok, az istenek eme *barátai* számára, hogy egy efféle determinisztikus világot ne tételezzenek fel isteneikről! Az egész antik emberiség teli volt finom tapintattal „a néző” iránt, lévén egy lényegileg nyilvános, lényegileg szembeötlő világ, melyben a boldogság elképzelhetetlen volt színjátékok és ünnepek nélkül. – És, mint már mondtuk, a nagy *büntetésben* is oly sok az ünnepélyesség!...

8.

Mint láttuk, a bűn, a személyes elkötelezettség érzésének forrása – hogy újra felvesgyük vizsgálódásaink fonalát – a létező legősbibb és legeredetibb személyes viszonyból fakadt, a vásárló és az eladó, a hitelező és adós viszonyából: itt állt szemben először személy a személlyel, itt *mérte össze magát* először személy a személlyel. Még nem akadtak a civilizáció oly alacsony fokára, amelyben ne lett volna már valami észrevehető ebből a viszonyból. Áratat szabni, értékeket mérni, ekvivalenseket kigondolni, cserélni – oly mértékben lekötötte az ember legkorábbi gondolkodását, hogy ez, bizonyos értelemben, *maga a* gondolkodás: itt tenyésztődött ki az éles értelem legősbibb fajtája, úgyszintén itt gyaníthatjuk az emberi büszkeségnek, más állatokkal szembeni elsőbbség-érzetének első kezdeteit. Talán még a „Mensch” (manas) szavunk is éppen *ebből* az önérzetből fejez ki valamit: az ember olyan lényként jelölte meg önmagát, aki értékeket mér, aki – „magánvaló értékbecslő állatként” – értékel és mér. A vásárlás és eladás, pszichológiai tartozékaival együtt, bármilyen társadalmi szerveződési forma és kötelék kezdeleinél is régebbi keletű: inkább a személyi jog legkezdetlegesebb formájából *ültetődött át* először a csere, szerződés, adósság, jog, kötelezettség, kiegyenlítés csírázó érzése a legnyersebb és legelementárisabb közösségi komple-

xumokra (a hasonló komplexumokhoz való viszonyukban), azzal a szokással együtt, hogy hatalmat hatalommal vessenek egybe, ahhoz mérjenek, kalkuláljanak. Mert bizony a szem erre a perspektívára állítódott be: s azzal az otromba következetességgel, amely a régebbi emberiség nehezen beinduló, de aztán kérlelhetetlenül egy irányban tovább masírozó gondolkodásának sajátja, csakhamar ama nagy általánosításnál lyukadtak ki: „minden dolognak megvan a maga ára; *minden* megfizethető” – az *igazságosság* legrégebbi és legnaivabb morál-kánonjánál, minden „jólelkűség”, minden „méltányosság”, minden „jóakarat”, minden „objektivitás” kezdeténél a Földön. Az igazságosság ezen a kezdeti fokon a körülbelül azonos hatalommal bírók ama jó szándéka, hogy megegyezésre jussanak egymással, hogy kiegyezés útján újra „szót értsenek” – és, ami a kevésbé hatalmasokat illeti, ezeket egymást közt kiegyezésre *kényszerítsék*. –

9.

Mindig az ősidők mércéjével mérve (mely ősidők egyébként jelenvalóak vagy újra lehetségesek minden korban) a közösség⁶⁵ és tagjai között is ugyanaz a fontos alapviszony áll fenn, mint a hitelező és adósai között. Közösségekben élünk, élvezzük a közösség előnyeit (ó, micsoda előnyök!, manapság néha alábecsüljük őket), ott honolunk oltalomban és kíméletben, békében és bizalomban, nem aggodalmaskodva bizonyos sérelmek és ellenségeskedések miatt, amelyeknek az *odakint* élő ember, a „békétlen”⁶⁶ ki van téve – egy német megérti, mit is jelent eredetileg az „Elend”⁶⁷, élend⁶⁸ –, mivelhogy éppen eme sérelmek és ellenségeskedések miatt adtuk zálogba és köteleztük el magunkat a közösségnek. Mi történik *egyéb esetben*? A közösség, a becsapott hitelező, behajtja majd a tartozást, amennyit csak tud, erre bizony számíthatunk. Itt a legkevésbé sem arról a közvetlen kárról van szó, amit a károsító okozott: ha ettől eltekintünk, a törvényszegő⁶⁹ mindenekelőtt „megszegő”, szerződés- és szószegő *az Egésszel szemben*, tekintve a közösségi élet mindazon javait és kényelmét, amelyben addig része volt. A bűnöző olyan adós, aki nemcsak hogy nem téríti vissza a neki nyújtott előnyöket és előlegszerű juttatásokat, hanem még kezét is emel hitelezőjére: s ezért et-

⁶⁵ Gemeinwesen

⁶⁶ der Friedlose: békétlen, kiközösített, kitalizált

⁶⁷ nyomor

⁶⁸ „Száműzetést” is jelent.

⁶⁹ Szó szerint: „bűnöző” (Verbrecher) – lefordíthatatlan szójáték a „Verbrecher” és a „Brecher” szavakkal. A továbbiakban a „Verbrecher”-t „bűnözőnek” fordítjuk.

től fogva nemcsak elveszti, ahogy az méltányos, mindezeket a javakat és előnyöket – most inkább arra emlékeztetik, *mennyit is érnek valójában ezek a javak*. A kárvallott hitelező, a közösség haragja újra visszaveti őt a vadság és a törvényen kívüliség ama állapotába, amellyel szemben addig oltalmat élvezett: a közösség eltaszítja őt, – s most mindenféle ellenségesség kitölti rajta haragját. A civilizáltságnak ezen a fokán a „büntetés” egyszerűen a másolata, a *mimusa* a normális magatartásnak a gyűlölt, védtelenné tett, térdre kényszerített ellenséggel szemben, amely nemcsak minden jogtól és oltalomtól, hanem minden kegyelemtől is megfosztatott; ez tehát a *vae victis!*⁷⁰ hadijoga és győzelmi ünnepe! minden kíméletlenségével és kegyetlenségével: – amiből pedig világossá válik, hogy maga a háború (beleszámítva a háborús áldozati kultuszt is) szolgálhatta mindazokat a *formákat*, amelyekben a történelem során a büntetés színre lép.

10.

Hatalmának megerősödésével a közösség már nem tartja oly fontossággal bírónak az egyes ember vétkeit, mivel számára ezek már nem tekinthetők ugyanolyan mértékben veszélyesnek és felforgatónak az Egész fennállása szempontjából, mint azelőtt: a gonosztevőt már nem „közösítik ki”, nem taszítják ki, a közharag már nem tombolhatja ki magát rajta a korábbi féktelenséggel, – inkább úgy fest, hogy a közösség egésze mostantól fogva óvatosan védelmezi és oltalmába veszi a gonosztevőt ezzel a haraggal, kiváltképp pedig a közvetlenül megkárosított haragjával szemben. Kompromisszum a gonosztett által közvetlenül sújtottak haragjával; arra irányuló fáradozás, hogy lokalizálják az esetet, és a további vagy pláne az általános részvételnek és nyugtalankodásnak elejét vegyék; arra irányuló kísérletek, hogy ekvivalenseket találjanak és az egész ügyet elsimítsák (a *compositio*); mindenekelőtt pedig az egyre határozottabban fellépő akarat, hogy minden vétket valamilyen értelemben *megfizethetőnek* tekintsenek, tehát, legalábbis bizonyos mértékig, *izolálják* egymástól a bűnözőt és a tettét – ezek azok a vonások, amelyek egyre élesebben bevésoznak a büntetőjog további fejlődésébe. Ha valamely közösség hatalma és öntudata növekszik, akkor egyre szelídül a büntetőjoga is; minden gyengülése és mélyebb veszélyeztetése pedig újra napvilágra hozza a büntetőjog szigorúbb formáit. A „hitelező” mindig abban a mértékben vált emberségesebbé, amennyivel gazdagabb lett; végül még gazdagságának *mércéje* is az lesz, mennyi károsítást tud elviselni anélkül, hogy szenvedne miatta. Nem volna elképzelhetetlen a társadalomnak egy olyan *hatalmi tudata*, amikor a számára létező legelőkelőbb

⁷⁰ Jaj a legyőzötteknek!

fényűzést is megengedhetné magának – mármint hogy *büntetlenül* hagyja károsítóját. „Voltaképp mit is törődök én az élősködőimmal?” – mondhatná ekkor. „Éljenek és viruljanak: ehhez még elég erős vagyok!”... Az igazságosság, mely azzal a maximával vette kezdetét, hogy „minden megfizethető, mindent meg kell fizetni”, azzal végződik, hogy szemet hunyunk és futni hagyjuk a fizetéseképtelent, – úgy végződik, ahogy minden jó dolog végződik a Földön, *önmaga megszüntetésével*.⁷¹ Az igazságosság eme önmegszüntetése – tudjuk, mily szép névre hallgat: *kegyelem* – a leghatalmasabb előjoga vagy még inkább jogon túlisága marad, ahogy ez magától is értetődik.

11.

– Álljon itt hát egy-két elutasító megjegyzés azokkal az újabban feltűnező kísérletekkel szemben, amelyek az igazságosság eredetét egészen más talajon keresik, – tudniillik a ressentiment talaján. Hadd súgjam először is a pszichológusok fülébe, feltéve hogy kedvük volna egyszer magát a ressentiment-t is közeli vizsgálat alá vetni: ez a növény legszebben most az anarchisták és antiszemiták körében bontja ki szirmait, egyébként úgy, ahogy mindig is kibontotta – rejtetten, az ibolyához hasonlatosan, még ha másként illatozva is. S miként hasonlóból szükségképp mindig hasonlóknak kell születnie, úgy nem okoz majd meglepetést, ha újra éppen efféle körökből látunk előtűnni olyan kísérleteket, amilyenekkel már gyakrabban is találkozhattunk – vö. fent 14. aforizma –, mégpedig hogy a *bosszút az igazságosság* neve alatt szentesítsék – mintha az igazságosság alapján csupán a sértettség érzésének továbbfejlődése volna –, és hogy a bosszúval a *reaktív* affektusoknak szerezzenek általában és egyetemlegesen utólagos megbecsülést. Magán ez utóbbin botránkoznék meg a legkevésbé: mi több, még *érdemnek* is tűnne a szememben, amennyiben az egész biológiai problémát tekintjük (amely vonatkozásában eleddig eme affektusok értékét alábecsülték). Csupán arra a körülményre hívnám fel a figyelmet, hogy maga a ressentiment szelleme az, amelyből a tudományos méltányosság eme új árnyalata (a gyűlölet, irigység, rosszakarat, gyanakvás, áskálódás és bosszú javára) kibontja kontúrjait. Eme „tudományos méltányosság” tudniillik nyomban szünetel és a halálos gyűlölség és elfogultság akcentusainak nyit teret, mihelyt az affektusoknak egy olyan másik csoportja lép a színre, amelyek – ahogy nekem tűnik – ama reaktív affektusoknál még sokkalta magasabb biológiai értékkel bírnak, s ezért aztán még inkább megérdemelnék, hogy *tudományosan* értékeljék és nagyra értékeljék őket: a voltaképpeni *aktív* affektusokra gondolok, mint amilyen az uralomvágy, kapzsiság és más effélék. (E. Dühring, „Werth des Lebens”;

⁷¹ sich selbst aufhebend

„Cursus der Philosophie”;⁷² alapján véve mindenhol.) – Ennyit eme tendenciával szemben általában: ám ami különösen Dühringnek azt az egyedi tételét illeti, miszerint az igazságosság hona a reaktív érzélem talaján kerekessző, nos, akkor ezzel – az igazság kedvéért – az alábbi másik tételt kell, éles fordulattal, szembeállítanunk: az *utolsó* terület, amit az igazságosság szelleme meghódít, a reaktív érzélem területe! Ha valóban előadódik az az eset, hogy az igazságos ember igazságos marad még megkárosítóival szemben is (és nem csupán hideg, higgadt, tartózkodó, közönyös: igazságosnak lenni mindig *pozitív* viselkedés), ha még a személyes sértés, kigúnyolás, gyanúba fogás reája zúduló áradata alatt sem homályosul el az igazságos, az *ítélkező* pillantás emelkedett, tiszta, éppannyira mélyen mint szelíden tekintő objektivitása, nos, akkor ez egy darab tökély és legfőbb mesteri tudás a Földön, – mi több, olyasvalami, amit itt nem lenne okos dolog elvárunk, vagy, mindenestre, nem kellene túl könnyen *hinniünk* benne. Az biztos, hogy átlagosan már egy kis adag támadás, gonoszkodás, rágalmazás is elegendő, hogy még a legbecsületesebb emberek szeme is vérbe boruljon, s kiűzessék *belőle* a méltányosság. Az aktív, támadó, túlkapásokat elkövető ember még mindig száz lépéssel közelebb áll az igazságossághoz, mint a reaktív; hisz éppen ő az, aki egyáltalán nem szorul rá – oly módon, ahogy azt a reaktív ember teszi, tenni kénytelen –, hogy tárgyát hamisan vagy elfogultan ítélje meg. Valójában ezért volt mindig az agresszív embernek, mint az erősebbnek, a bátrabbnak, az előkelőbbnek, *szabadabb* a pillantása, s ez oknál fogva tudhatta a maga oldalán a *jobb* lelkiismeretet is: s megfordítva, máris kitalálhatjuk, kinek a lelkiismeretén szárad egyáltalán a „rossz lelkiismeret” találmánya, – a ressentiment emberének lelkiismeretén! Végül nézzünk csak körül a történelemben: egyáltalán, ezen a földkerekségen, melyik szférában vert eddig gyökeret az egész jogalkalmazás, a voltaképpeni szükséglet a jog iránt? Netán a reaktív ember szférájában? Semmi esetre sem: inkább az aktív, erős, spontán és agresszív emberek szférájában. Ha történetileg tekintjük, a jog a Földön – hadd mondjam ezt a nevezett agitátor bosszantására (ki maga is egyszer így vallott magáról: „a bosszú tana mint az igazságosság vörös fonala húzódott végig minden munkámon és erőfeszitésemen”)⁷³ – épp a reaktív érzések *elleni* küzdelmet jeleníti meg, az aktív és agresszív hatalmak ezek ellen viselt háborúját, amely hatalmak erejüket részben arra fordították, hogy a reaktív pátosz kicsapongásainak megálljt parancsoljanak és mértéket szabjanak, valamint egyezséget csikarjanak ki.

⁷² Karl Eugen Dühring (1833–1921) német filozófus és közgazdász. A Nietzsche által idézett művek: *Der Werth des Lebens. Eine philosophische Betrachtung*. Breslau, 1865; *Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung*. Leipzig, 1875.

⁷³ Dühring: *Sache, Leben und Feinde*. Karlsruhe, Leipzig, 1882. 283.

Mindenütt, ahol igazságosságot gyakorolnak, ahol ápolják az igazságosságot, azt látjuk, hogy valamely erősebb hatalom, amennyiben a neki alárendelt gyengébbel (legyenek azok csoportok, legyenek azok egyes személyek) találja szemben magát, eszközöket keres, hogy ez utóbbiak körében a ressentiment esztelen tombolásának véget vessen, részben azzal, hogy a ressentiment tárgyát kiragadja a bosszú kezéből, részben hogy a bosszú helyére, a maga részéről, a béke és a rend ellenségei ellen vívott harcot helyezi, részben egyezségek kidolgozásával, indítványozásával, adott körülmények esetén kikényszerítésével, részben pedig azzal, hogy a károkozások bizonyos ekvivalenseit olyan normává emeli, amelyre a ressentiment ettől fogva egyszer s mindenkorra utalva van. Ám a legdőntőbb tényező abból, amit a legfőbb hatalom az ellenséges és gyűlölködő érzések túlrejeje ellen tesz és érvényre juttat – s teszi ezt mindig, mihelyt csak valamiképp elég erős ahhoz, hogy ezt tegye –, az a *törvény* felállítása, a parancsoló erejű deklarálása annak, mi is az, ami egyáltalán megengedettnek, jogosnak számítson a szemében, s mi az, ami tiltottnak, jogtalannak: azzal, hogy a törvény felállítása után egyes személyek vagy egész csoportok túlkapásait és önkényes cselekedeteit a törvény elleni vétkeként, maga a legfőbb hatalom elleni lázadásként kezeli, eltereli alárendeltjei érzelmeit a közvetlen – efféle vétkek által okozott – kárról, és ezzel hosszú távon a fordítottját éri el annak, amit minden olyan bosszú akar, amely egyedül a kárvallott személy szempontját tekinti, s egyedül azt fogadja el –: ettől fogva a tett egyre *személytelenebb* megítélésére trenírozzák a szemet, még magának a kárt szenvedett embernek a szemét is (jóllehet az övét a legvégén, mint előbb már jeleztem). – Ennek megfelelően csak a törvény felállításától kezdve létezik „jog” és „jogtalanság” (*nem* pedig, miként Dühring akarja, a törvénysértés aktusától kezdve). *Önmagában véve* jogról és jogtalanságról beszélni teljességgel értelmetlen; sérelemokozás, erőszakoskodás, kizsákmányolás, megsemmisítés *önmagában véve* természetesen semmiféle „jogtalanságot” nem jelenthet, amennyiben az élet *esszenciálisan*, tudniillik alapfunkcióiban sérelemokozó, erőszakoskodó, kizsákmányoló, megsemmisítő módon működik, és egyáltalán nem gondolható el eme karakter nélkül. Mi több, ennél még kellemetlenebb dolgot is el kell ismernünk: azt, hogy jogállapotok – a legmagasabb biológiai nézőpontból tekintve – mindig csak *kivételes állapotok* lehetnek, mint annak a voltaképpeni életakaratnak a részleges restriktói, amely hatalomra tör, és amely akarat összességének eme jogállapotok egyedi eszközökként rendelődnek alá: tudniillik eszközökként *nagyobb* hatalomegységek létrehozására. Egy szuverénnek és általánosnak, nem a hatalmi komplexumok harcában felhasználható eszköznek, hanem – esetleg Dühring kommunista sablonja szerint – egyáltalán minden harc *elleni* eszköznek elgondolt jogrend, miszerint minden akaratot minden akarral egyenlőnek kell tekinteni – nos, ez *életellenes* princípium volna, az ember elpusztítója és felbomlasztója, mérenylet az ember jövője ellen, a kifáradás jele, a Semmibe vezető rejtékút. –

Most még egy-két szót a büntetés eredetéről és céljáról – két olyan problémáról, amely kettéválik vagy ketté kellene válnia: sajnos rendszerint egy kalap alá veszik őket. Hogyan is járnak el az eddigi morál-genealógusok ebben az esetben? Naivan, ahogy mindig is eljártak –: valamilyen „cél” kutatnak fel a büntetésben, például bosszút vagy elrettentést, majd eme célt mit sem sejtőn, a büntetés *causa fiendi-jeként*,⁷⁴ az elejére teszik, s ezzel – már kész is. Csakhogy a „jogban ható cél” a legutolsó gondolat, ami a jog keletkezéstörténetére alkalmazható volna: inkább úgy fest, hogy egyáltalán nincs is fontosabb tétel a történettudomány egyetlen fajtájára nézve sem annál, mint ami ily fáradsággal harcolható ki, de amit valóban ki is *kellene* harcolni, – hogy tudniillik valamely dolog keletkezésének oka és annak végső hasznossága, annak tényleges alkalmazása és a célok valamely rendszerébe való besorolása *toto coelo*⁷⁵ különül el egymástól; hogy valami meglévő, valamiképp létrejött dolgot egy vele szemben fölényben lévő hatalom újra meg újra új szándékok mentén értelmez, vesz új módon igénybe, formál és irányít át valamely új haszon céljára; hogy a szerves világban minden történés nem más, mint *legyőzés, úrrá levés*, s hogy – másrészt – minden legyőzés és úrrá levés újraértelmezés és hozzáidomítás, amelynek során az eddigi „értelem” és „cél” szükségképp el kell hogy homályosuljon vagy egészen ki kell hogy hunyjon. Ha mégoly jól meg is értettük bármely fiziológiai szerv (vagy jogintézmény, társadalmi szokáserkölc, politikai gyakorlat, a művészetek vagy a vallásos kultusz valamely formájának) *hasznosságát*, ezzel még semmit sem értettünk meg keletkezését illetően: bármily kényelmetlenül és kellemetlenül csengjen is ez idősebb füleknek, – mert ősidők óta úgy hitték, az igazolható célban, valamely dolog, forma, intézmény hasznosságában létrejövetelének okát is megértik – a szem a látásra, a kéz a fogásra termett. Így a büntetést is úgy képzelték el, mint amit a megbüntetés céljára találtak ki. Csakhogy minden cél, minden hasznosság csupán a *jele* annak, hogy a hatalom akarása úrrá lett valami kevésbé hatalmason, és önnönmagából kiindulva véste rá valamely funkció értelmét; s ilyképp valamely „dolog”, szerv, szokás egész története folytonosan új interpretációk és hozzáidomítások szakadatlan jel-láncolata lehet, amelyek okainak még egymással sem kell összefüggésben állniuk, hanem, adott esetben, inkább csak véletlenszerűen követik és váltják egymást. Ennek megfelelően valamely dolog, szokás, szerv

⁷⁴ a létrejövés oka

⁷⁵ Szó szerint: az egész égbolt által – átvitt értelemben két entitás vagy tézis különbségének hangsúlyozására használja a latin.

„fejlődése” semmi esetre sem annak progressus-a⁷⁶ valamely cél felé, még kevésbé logikus progressus, mely a legrövidebb úton, a legkisebb erő- és költség-ráfördítással éretik el, – hanem többé-kevésbé mélyreható, többé-kevésbé egymástól független és rajta lejátszódó legyőzési folyamatok sorozata, ideszámítva ama ellenállásokat, melyek minden alkalommal latba vetetnek eme legyőzéssel szemben, ideszámítva a védekezés és reakció céljából megkísérelt forma-változásokat és a sikeres ellenakciók eredményeit is. A forma cseppfolyós, az „értelem”⁷⁷ azonban még inkább... Még minden egyes organizmuson belül sem fest másképp a dolog: az Egész minden lényeges növekedésével eltolódik az egyes szervek „értelme” is, – adott esetben eme szervek részleges tönkremenetele, számuk csökkenése (példának okáért a közbenső tagok megsemmisülése útján) a gyarapodó erő és az egyre kiteljesedő tökély jele lehet. Amit ezzel mondani akartam: még a *hasznosság* részbeni *megszűnése*, az elsorvadás és elfajzás, az értelem és célszerűség elvesztése, egyszóval a halál is a valós progressus feltételei közé tartozik: ez mindig olyan akarat és út alakjában jelenik meg, amely a *nagyobb hatalom* felé vezet, s mindig számos kisebb hatalom rovására érvényesül. Mi több, valamely „haladás” nagysága annak a tömege szerint *mérődik*, mi mindent kellett feláldozni érte; az emberiséget mint tömeget egyetlen *erősebb* emberfajta boldogulásáért feláldozni – *ez volna* a haladás... – Annál is inkább hangsúlyozom a történeti metodika eme fő szempontját, mert alapjában véve szembefordul az épp uralkodó ösztönökkel és korízlással, amely inkább kiegyezne minden történés abszolút véletlenszerűségével, mi több, mechanisztikus értelmetlenségével, mint a minden történésben végbemenő *hatalom-akarással* teóriájával. A demokratikus idioszinkrázia mindennel szemben, ami uralkodik és uralkodni akar, a modern *misarchizmus*⁷⁸ (hogy rossz szót alkossak egy rossz dologra) lassanként olyannyira a szellemi, a legszellemből dolgokba ültetődött és öltözködött át, hogy manapság – lépcsőről lépésre – már a legszigorúbb, látszólag legobjektívebb tudományokba is behatol, *szabad* behatolnia; sőt mintha már az egész fizioológiát és élettant is uralná, a kárukra, ahogy az magától értetődik, mivelhogy szemfényvesztő módon el-tüntette egyik alapfogalmukat, a tulajdonképpeni *aktivitás* fogalmát. Ennek helyére – eme idioszinkrázia nyomása alatt – az „alkalmazkodást” állítják az előtérbe, vagyis másodrangú aktivitást, pusztá reaktivitást, sőt magát az életet is úgy definiálták, mint a külső körülményekhez való egyre célirányosabb belső alkalmazkodást (Herbert Spencer). Ezzel azonban félreismerték az élet lényegét, annak *hatalom-akarássát*; ezzel tekintetükkel átsiklanak ama elvi elsőbbség felett, amivel azok a spontán, támadó, expanzív, újra-ér-

⁷⁶ haladása

⁷⁷ Sinn

⁷⁸ az uralom vagy a kormányzás gyűlölete

telmező, újra-rendező és -alakító erők bírnak, amelyek hatására következnek csak be az „alkalmazkodás”; ezzel magában az organizmusban is eltagadják azoknak a legfőbb funkcionáriusoknak az uralkodó szerepét, amelyekben az életakarat aktív és formaadó módon jelenik meg. Idézzük csak emlékeztünkbe, mit vetett Huxley⁷⁹ Spencer szemére, – „adminisztratív nihilizmust”: csakhogy itt még *több*ről is szó van, mint „adminisztrálásról”...

13.

– Hogy a tárgyra, nevezetesen a *büntetésre* visszatérjünk, kétféle aspektusát kell hát megkülönböztetnünk: egyfelől azt, ami viszonylag *maradandó* benne, a szokást, az aktust, a „drámát”, procedúrák bizonyos szigorú egymásutánját, másfelől azt, ami *cseppfolyós* benne, az értelmet, a célt, az elvárást, mely efféle procedúrák véghezviteléhez fűződik. Itt per analogiam, a történeti metodika épp kidolgozott fő szempontjai szerint, minden további nélkül feltételezzük, hogy maga a procedúra régebbi és korábbi valami, mint a büntetésre való felhasználása, hogy ez utóbbit csak *belehelyezték*, belemagyarázták a (már régen létező, de más értelemben szokásos) procedúrába, egyszerűen hogy *nem* úgy fest a dolog, miként azt a mi naiv morál- és joggeológusaink eddig feltételezték, kik valamennyien úgy gondolták, hogy a procedúra a büntetés céljára *lett kitalálva*, úgy, ahogy a kezét a fogás céljára kitalálnak vélték egykoron az emberek. Mármost ami a büntetésben rejlik ama másik elemet illeti, a cseppfolyóst, vagyis az „értelmet”, úgy a „büntetés” fogalma a kultúra egy nagyon kései állapotában (például napjaink Európájában) már semmiképp sem Egy értelmet hordoz ténylegesen, hanem az „értelmek” egész szintézisét: a büntetés eddigi története egyáltalán, a legkülönbözőbb célokra való kihasználásának története végül egyfajta egységgé kristályosodik ki, olyan egységgé, amely nehezen feloldható, nehezen analizálható, s amely – ezt ki kell hangsúlyoznunk – teljességgel *definiálhatatlan*. (Manapság lehetetlen pontosan megmondani, *miért* is büntetnek voltaképpen: minden olyan fogalom, amelyben egy egész folyamat összegződik szemiotikailag, kivonja magát a definíció alól; csak az definiálható, aminek nincs története.) Egy korábbi stádiumban viszont az „értelmek” eme szintézise még könnyebben feloldhatónak mutatkozik, ahogy eltolhatóbbnak is; még láthatjuk, miként változtatják vegyértéküket a szintézis elemei minden egyes esetben, s rendeződnek át ennek megfelelően, úgyhogy hol ez, hol amaz elem lép elő és dominál a többi rovására, sőt adott esetben Egyetlen

⁷⁹ Thomas Henry Huxley (1825–1895) angol biológus, Darwin evolúciós elméletének támogatója („Darwin bulldogja”). A hivatkozott írás: *Administrative Nihilism*. *Fortnightly Review*, 16. november 1. 1871. 525–43.

elem (például az elrettentés célja) mintha az összes többit megszüntetné. Hogy legalábbis fogalmat adjunk arról, mennyire bizonytalan, mennyire utólagos, mennyire akcidenális a büntetés „értelme”, s hogy mennyire használható, értelmezhető és idomítható át gyökeresen különböző szándékok mentén egy és ugyanazon procedúra, álljon itt az a séma, mely viszonylag kicsi és véletlenszerű anyag alapján adódott. Büntetés mint ártalmatlanná tétel, mint a további károkozás megakadályozása. Büntetés mint a kár megfizetése a megkárosított felé valamilyen formában (affektus-kompenzáció formájában is). Büntetés mint az egyensúlyzavar izolálása, a zavar tovaterjedésétől megóvando. Büntetés mint az azoktól való félelem felkeltése, akik a büntetést kiszabják és végrehajtják. Büntetés mint azon előnyök egyfajta kiegyenlítése, amelyeket a bűnöző addig élvezett (például amikor bányarabszolgaként hasznosítják). Büntetés mint valamely elfajzó elem kiiktatása (adott esetben egy egész családi ágé, miként a kínai jogban: és így mint a fajta tisztántartásának vagy valamely társadalmi típus megtartásának eszköze). Büntetés mint ünnep, és pedig egy olyan ellenségen való erőszaktétel és gúnyolódás, amely végül térdre kényszerítettet. Büntetés mint emlékezet-kreálás, akár abban az emberben, aki a büntetést elszenvedi – az úgynevezett „jobbá tétel”, akár a végrehajtás tanúiban. Büntetés mint honorárium-fizetés,⁸⁰ feltételként szabva egy olyan hatalom részéről, amely a bosszú féltelenségeitől óvja a gonosztevőt. Büntetés mint a bosszú természetes-eredeti állapotával való kompromisszum, amennyiben a bosszút hatalmas nemzetségek még fenntartják és privilégiumként élnek vele. Büntetés mint hadüzenet és háborús rendszabály a béke, a törvény, a rend és a felsőbbség ellenségével szemben, aki ellen épp a háború kínálta eszközökkel küzdenek, mint olyasvalaki ellen, aki veszélyes a közösségre, aki szerződésszegő a közösség alapját képező feltételeket tekintve, aki lázadó, áruló és a béke megbontója. –

14.

Bizonyos, hogy ez a lista nem teljes; a büntetés szemlátomást agyon van terhelve mindenféle hasznossági szemponttal. Ez annál inkább feljogosít, hogy levonjuk belőle egyik *állítólagos* hasznosságát, amely a népi tudat számára kétségtelenül a leglényegesebbjének számít, – a büntetésbe vetett hit, amely manapság több okból is ingatag lábakon áll, épp ebben leli meg még mindig legerősebb támaszát. Eszerint a büntetés értéke abban rejlik, hogy a

⁸⁰ Az ókori Rómában, a köztársasági időszakban a tisztviselőknek fizetett (sokszor előre megszabott) adományokat, természetbeni szolgáltatásokat is értették honorárium alatt.

bűnösben *bűntudatot* kelt, benne keresik ama lelki reakció voltaképpeni instrumentum-át, amelyet „rossz lelkiismeretnek”, „lelkiismeret-furdalásnak” neveznek. Ám ezzel vétenek a valóság és a pszichológia ellen, még a mára nézve is: s mennyivel még inkább az ember történetének leghosszabb időszakára, az őstörténetre nézve! Az igazi lelkiismeret-furdalás éppen a bűnözők és fegyencek körében valami rendkívül ritka dolog; a börtönök, fegyházak *nem* azok a melegágyak, amelyekben a furdaló férgeknek ez a fajta előszeretettel tenyészik: – ebben egy nézetet vall minden lelkiismeretes megfigyelő, akik sok esetben elég kelletlenül és legsajátabb kívánságaik ellenére mondanak efféle ítéletet. Egészében véve, a büntetés keményebbé és hidegebbé tesz; koncentrált; fokozza az elidegenedés érzését; erősíti az ellenálló képességet. Ha előadódik az az eset, hogy szétzúzza a vitális energiákat, és sikerül elérnie valami szálnalmas prostrációt⁸¹ és önmegaláztatást, akkor egy efféle eredmény bizonyosan még kevésbé üdítő, mint a büntetés átlagos hatása: melyre a száraz, sötét komolyság jellemző. Ám épp ha az emberi történelmet megelőző évezredekre gondolunk, akkor minden aggály nélkül ítéltünk úgy, hogy a legerősebben épp a büntetés *akasztotta meg* a bűntudat kifejlődését, – legalábbis azon áldozatok tekintetében, akiken a büntető hatalom kitombolta magát. Ne becsljük alá ugyanis annak mértékét, hogy a bűnözőt mennyire éppen magának a bírói és végrehajtó procedúráknak a látványa akadályozza abban, hogy tettét, cselekedetének természetét *önmagában* megvetendőnek érezze: hisz látja, hogy pontosan ugyanolyan természetű cselekedeteket követnek el az igazságosság szolgálatában, majd adják hozzá jóváhagyásukat és követik el ezeket jó lelkiismerettel: úgymint a kémkedést, rászedést, megvesztegetést, csapdaállítást, az egész csalafinta és agyafúrt rendőr- és vádló-mesterkedést, továbbá az elvi alapon működő, még az affektussal sem mentegethető kifosztást, sanyargatást, szidalmazást, foglyul ejtést, kínzást, gyilkolást, ahogyan ezek a különféle büntetésekben kifejezést nyernek – ekképp hát mindezek a cselekedetek bíráik által semmi esetre sem *önmagában* megvetett és elítélt cselekedetek, hanem csupán bizonyos tekintetben és bizonyos célokra való alkalmazásukban. A „rossz lelkiismeret”, földi vegetációnk eme legfélelmetesebb és legérdekesebb növénye, *nem* ezen a talajon sarjadt – valójában maguknak a bíraskodóknak, a büntetőknak a tudatában a leghosszabb időszakokon át *semmi* sem tükröződött abból, hogy „bűnössel” van dolguk. Hanem inkább olyan valakivel, aki kárt okozott, a végzet felelősséggel nem tartozó darabkájával. És ugyanaz az ember, akire utóbb – ismét csak egy darabka végzetként – lesújtott a büntetés, nem érzett közben más „benső gyötrelmet”, mint azt, mikor hirtelen valami kiszámíthatatlan dolog következik be, valami szörnyű természeti

⁸¹ Arcraborulás papszenteléskor és a nagypénteki istentiszteleten a katolikus liturgiában.

esemény, egy lezuhanó és ízzé-porrá zúzó sziklatömb, mely ellen nincs több védekezés.

15.

Erre eszmélt rá egyszer ármányos módon Spinoza (értelmezői bosszúságára, kik derekasan *fáradoznak* azon, hogy őt ezen a ponton félreértsék, példának okáért Kuno Fischer⁸²), midőn egy délután, ki tudja, miféle emlékeken rágódva, azon a kérdésen merengett, voltaképp mi maradt meg neki magának a híres *morsus conscientiae*-ből⁸³ – neki, aki a Jót és Gonoszt az emberi képzetek közé utalta, s dühödten védelmezte az ő „szabad” Istenének becsületét ama istenkáromlók ellen, akik azt állították, Isten mindent sub ratione boni⁸⁴ tesz („De ezzel valójában nem tesznek egyebet, mint hogy Istent a végzetnek vetik alá, aminél nagyobb képtelenséget pedig nem lehet állítani Istenről” –).⁸⁵ A világ Spinoza számára újra visszalépett az ártatlanságnak abba az állapotába, amelyben a rossz lelkiismeret kitalálása előtt leledzett: mi lett hát így a *morsus conscientiae*-ből? „A gaudium ellentéte” – gondolta végül magában – „szomorúság, amelyet egy kétséges kimenetelű dolog képe kelt.”⁸⁶ Eth. III propos. XVIII schol. I. II. *Nem másként mint Spinoza* éreztek évezredekén át „bűncselekményüket” illetően azok a bajkeverők, akiket végül utolért a büntetés: *nem* úgy, hogy „ezt nem kellett volna tennem”, hanem: „itt valami, várakozásaimmal ellentétben, balul ütött ki” –, alávetették magukat a büntetésnek, miként az ember valamely betegségnek vagy sorscsapásnak vagy a halálnak aláveti magát, azzal a lázadást nem ismerő, bátor szívű fatalizmussal, amelynek révén például az oroszok az élettel való bánásmódjukban még ma is előnyben vannak velünk, nyugatiakkal szemben. Ha akkoriban létezett a tett kritikája, akkor az okosság volt az, ami a tetten kritikát gyakorolt: nem kérdés, hogy a büntetés voltaképpeni *hatását* mindenekelőtt az okosság élesedésében kell keresnünk, az emlékezet hosszabbodásában, az akaratban, hogy mostantól fogva óvatosabban, gyanakvóbban, titkolózóbban kell munkához látni, a belátásban, hogy az ember egyszer s mindenkorra túl gyenge sok mindenhez, a képesség bizonyos javulásában, hogy önmagát megítélje. Amit nagyban el lehet érni a büntetés-

⁸² *Geschichte der neueren Philosophie*. Heidelberg, 1865. 1. 2.

⁸³ a lelkiismeret mardosása In: Spinoza: *Etika*. III. 18. 2. (Szemere Samu fordítása Boros Gábor átdolgozásában), Osiris, Budapest, 2001.

⁸⁴ a jónak szempontjából Ugyanott. I. 33. 2.

⁸⁵ Szemere Samu fordítása Boros Gábor átdolgozásában In: : Spinoza: *Etika* I. 33. 2.

⁸⁶ Ugyanott. III. 18. 2.

sel, embernél és állatnál, az a félelem növelése, az okosság élesítése, a vágyak zabolázása: a büntetés ezzel *megszelídíti* az embert, de nem teszi őt „jobbá” – még az ellenkezőjét is több joggal állíthatnánk. („A kár okossá tesz”, szól a népi bölcsesség: amennyire okossá tesz, olyannyira rosszá is. És szerencsére elég gyakran butává is.)

16.

Ezen a ponton most már nem kerülhetem el, hogy ne segítsen hozzá első, ideiglenes kifejeződéséhez saját hipotézisemet a „rossz lelkiismeret” eredetéről: nem találja meg könnyen útját a fülekbe, hosszas fontolgatást és szemmel tartást kíván, és sokat kell aludni rá. Én a rossz lelkiismeretet ama mélyreható megbetegedésnek tekintem, amelybe bele kell esnie az embernek ama leggyökeresebb átalakulás nyomása alatt, amit egyáltalán megtagasztalt, – azon átalakulás alatt, midőn végérvényesen a társadalom és a béke korlátai közé zárva találta magát. Nem másként, mint ahogy a vízi állatoknak kellett járniuk, amikor rákényszerültek, hogy vagy szárazföldi állatok legyenek vagy elpusztuljanak, úgy esett ez ezekkel a vadonhoz, háborúhoz, kóborláshoz, kalandhoz szerencsésen alkalmazkodott félállatokkal is – egyszerre csak elértéktelenedett és „kikapcsolt” minden ösztönük. Most már lábon kellett járniuk, és „hordozniuk önmagukat” ott, ahol eddig a víz hordozta őket: iszonyú nehézség ült teherként rajtuk. Esetlennek érezték magukat a legegyszerűbb teendőkhöz is; ebben az új, ismeretlen világban már híjával voltak régi vezetőiknek, a szabályozó, tudattalanul és biztosan vezérlő ösztönöknek, – gondolkodásra, következtetésre, kalkulálásra, okok és okozatok kombinálására redukálódtak eme szerencsétlenek, a „tudatukra”, legszegényesebb és legtöbb hibát ejtő szervükre! Úgy hiszem, még sohasem volt a Földön ily nyomorúságérzet, ily ólmos kedvetlenség – s közben ama régi ösztönök sem hagytak fel Egy csapásra azzal, hogy előálljanak követeléseikkel! Csak épp nehezen és ritkán lehetett a kedvükben járni: többnyire új és úgyszólván földalatti kielégülések után kellett nézniük. Minden olyan ösztön, amely nem vezetődik le kifelé, *befelé fordul* – ez az, amit én az ember *bensővé válásának* nevezek: csak ezzel nő bele az emberbe az, amit később az ő „lelkének” hívnak. Az egész benső világ, eredetileg oly vékony, mintha két bőrhártya közé feszítették volna, abban a mértékben vett fel szélesebb kontúrokat és nyílt ki, kapott mélységet, tágasságot, magasságot, ahogy az ember kifelé történő levezetődése *gátlást szenvedett*. Ama félelmetes védőbástyáknak, amelyekkel az állami szervezet oltalmazta magát a szabadság régi ösztönei ellen – a büntetések tartoznak mindenekelőtt eme védőbástyák közé –, sikerült elérniük, hogy a vad, szabad, kóborló ember mindamaz ösztönei visszafelé, *maga az ember ellen* fordultak. Az ellenségeség, a kegyetlenség, az üldözésben, a rajtaütésben, a változtatásban, a rombolásban lelt öröm – mindez az efféle ösztönök birtokosai ellen fordulva: *ez*

a „rossz lelkiismeret” eredete. Az ember, aki külső ellenségek és ellenállások híján, a szokáserkölcis nyomasztó szűkösségébe és szabályszerűségébe beszorítva, türelmetlenül önmagát marcangolta, üldözte, emésztette, hajszolta, gyötörte, ez a ketrecének rácsrúdjaian magát véresre ütő-verő állapot, amelyet „szelídíteni” akarnak, ez a nélkülöző és sivatagi honvágytól emésztett kreatúra, akinek önmagából kellett kalandot, kínpadot, bizonytalan és veszélyes vadont teremtenie – ez a bolond, ez a sóvárgó és kétségbeesett fogoly lett a „rossz lelkiismeret” kiötlője. Így kezdődött azonban ama legsúlyosabb és legszörnyűbb megbetegedés, amelyből az emberiség máig nem lábalt ki: az ember szenvedése *az ember miatt, önmaga miatt*: mint következménye az állati múlttól való erőszakos elválasztásnak, az új helyzetekbe és lét-feltételekbe való ugrásnak, úgyszólván zuhanásnak, és ama régi ösztönök elleni hadüzenetnek, melyeken addig ereje, kedve és félelmetessége nyugodott. Fűzzük nyomban hozzá, hogy másfelől azzal a ténnyel, miszerint létezett egy önmaga ellen fordult, önmaga ellen pártot ütő állatlélek a Földön, valami olyan új dolog adódott, oly mély, hallatlan, talányos, ellentmondással és *jövővel teljes*, hogy ezzel a Föld képe lényegesen megváltozott. Csakugyan, isteni nézők kellenének ahhoz, hogy méltányolják ama színjátékot, amely ezzel kezdetét vette és amelynek vége még egyáltalán nem látható, – oly színjáték ez, amely túl finom, túl csodálatos, túl paradox ahhoz, semhogy értelmetlenül-észrevétlenül, valamely nevetséges csillagzaton játszódhatnék le! Az ember azóta a legváratlanabb és legizgalmasabb szerencsedobások *közé* számít abban a kockajátékban, amellyel Hérakleitosz „nagy gyermeke” játszik, hívják akár Zeusznak, akár véletlennek,⁸⁷ – olyan érdeklődést kelt maga iránt, olyan feszült várakozást, reményt, szinte már bizonyosságot, mintha valami ígérekzne általa, valami előkészületben volna, mintha az ember nem cél, hanem csupán út, közjáték, híd, nagy ígéret volna...

17.

A rossz lelkiismeret eredetéről szóló eme hipotézishez tartozik, először is, az az előfeltételezés, hogy ez a változás nem fokozatos, nem önkéntes volt, nem új feltételekbe való organikus belenövés-ként mutatkozott meg, hanem törésként, ugrásként, kényszerként, elutasíthatatlan végzetként, amely ellen nem volt védekezés, még csak ressentiment sem. Másodszor viszont az az előfeltételezés is, hogy egy addig gátlástalan és faragatlan népességnek valamely szilárd formába való idomítása, mint ahogy kezdetét is erőszak útján vette, úgy befejezéséhez is csak merő erőszakoskodások árán jutott el, – hogy ennél fogva a legrégebbi „állam” félelmetes zsarnokságként,

⁸⁷ Vö. Hérakleitosz (Kr. e. 535–475.): 52. számú töredék.

elnyomó, kíméletlen gépezetként lépett fel és munkált tovább, míg végül a népnek és a félállatnak egy efféle nyersanyaga nem csupán jól átgyúrttá és engedelmessé lett, hanem *formát is kapott*. Az „állam” szót használtam: magától értetődik, kikre gondolok ezzel – szőke ragadozók valamilyen falkájára, hódító és úri fajtára, amely, háborúsán szerveződve és szervező erővel, gátlástalanul ráteszi félelmetes mancsát egy olyan népességre, amely számbelileg talán roppant fölényben van, de még alaktalan, még ide-oda kóborló. Hisz így kezdődik az „állam” a Földön: úgy gondolom, azt a rajongást, amely a kezdetét valamely „szerződésben” látja, elintézettnek tekinthetjük. Aki parancsolni tud, aki természetből fogva „úr”, aki tetteiben és gesztusaiban erőszakosan lép fel – mi dolga annak szerződésekkel! Ily lényekkel nem számol az ember, úgy érkeznek, akár a sors, ok, értelem, tekintet, ürügy nélkül, itt vannak, ahogy a villám itt van, túl félelmetesen, túl hirtelen, túl meggyőzően, túl „másképp”, hogy akár csak gyűlölni lehessen őket. Az ő munkájuk az ösztönös forma-teremtés, forma-rányomás, ők a legönkéntelenebb, legöntudatlanabb művészek, akik csak léteznek; – ahol ők megjelennek, ott rövidesen valami új áll, egy olyan uralom-képződmény, amely *él*, amelyben részek és funkciók vannak elhatárolva és vonatkozásba hozva, amelyben egyáltalán semmi olyasmi nem talál helyet, ami előbb nem nyert „értelmet” az Egészre nézve. Nem tudják ők, ezek a született szervezők, mi a bűn, a felelősség, a tekintet valami iránt; bennük az a félelmetes művész-egoizmus munkál, amelynek pillantása mint az érc, és amely mindörökre előre igazolni tudja magát a „műben”, miként az anya a gyermekében. Nem *ők* azok, akikben a „rossz lelkiismeret” sarjadt, ez már eleve magától értetődik, – de *nélkülük* nem sarjadt volna és hiányozna eme rút növény, ha kalapácsütéseik, művész-erőszakosságuk súlya alatt nem üzetett volna ki roppant szabadság-kvantum a világból, vagy legalábbis nem tétetett volna láthatatlanná s mintegy *lappangóvá*. Ez az erőszakkal lappangóvá tett *szabadságöszton* – most már világos –, ez a visszafojtott, visszataposott, a benső világ tömlőcébe vetett s végül magát már csak önmagán levezető és kitomboló szabadságöszton: ez és csakis ez kezdetben a *rossz lelkiismeret*.

18.

Őrizkedjünk attól, hogy kevésre becsüljük ezt az egész jelenséget csak azért, mert már eleve rút és fájdalmas. Hisz alapjában ugyanaz az aktív erő az, ami azokban az erőszak-művészekben és szervezőkben grandiózusabb keretek között munkál és alkot államokat, ami itt bensőleg, kisebb, kicsinyesebb keretek között, visszafelé irányulóan, a „keblünk labirintusán”,⁸⁸ hogy

⁸⁸ „*Labyrinth der Brust*” In: Goethe: *A holdhoz* (1778)

Goethével szóljunk, megteremti magának a rossz lelkiismeretet és negatív eszményeket alkot, azaz itt is, ott is épp ama *szabadságöszön* munkál (az én szóhasználatomban: a hatalom akarása): csak éppen az az anyag, amelyen ez utóbbi erő formaalkotó és erőszakoskodó természete kitombolja magát, itt éppen az ember maga, az ő egész régi állati volta – *nem* pedig, miként ama nagyobb és szembeötlőbb jelenség esetében, a *másik* ember, a *többi* ember. Ez a titkos, önnön valóján elkövetett erőszak, ez a művész-kegyetlenség, ez a gyönyör, hogy önmagának mint nehéz, ellenszegülő, szenvedő anyagnak formát adjon, hogy akaratot, kritikát, ellentmondást, megvetést és egy Nem-et égessen önmagába, ez a rémítő és iszonytatóan-kéjes munkálkodása egy önmagával készséggel meghasonlott léleknek, mely azért okoz szenvedést önmagának, mert örömet lel a szenvedés-okozásban, ez az egész *aktív* „rossz lelkiismeret”, mint az eszményi és képzelt események voltaképpen anyá-öle hozta végül – mint már sejtjük – napvilágra az új, idegenszerű szépség és igenlés bőségét is, s talán először a szépséget egyáltalán... Végére is mi volna „szép”, ha előbb az ellentmondás nem öntudatosult volna, ha előbb a rút nem szólt volna ekképp önmagához: „én rút vagyok”?... Legalábbis eme nyomravezető jel után kevésbé lesz talányos ama talány, mennyiben utalhatnak eszményre és szépségre olyan ellentmondó fogalmak, mint *önzetlenség*, *önmegtagadás* és *önfeláldozás*; s ezentúl Egy dolgot biztosan tudunk – ebben nincs bennem kétely –, hogy tudniillik miféle természetű kezdettől fogva az a *gyönyör*, amit az önzetlen, az önmegtagadó, az önfeláldozó érez: ez a gyönyör a kegyetlenséghez tartozik. – Egyenlőre ennyit az „önzetlenség” mint *morális* érték eredetéről, s ama föld határvonalainak kijelöléséről, amelyből ez az érték elősarjadt: csak a rossz lelkiismeret, csak az öngyöttrésre irányuló akarat az, amely előfeltételül szolgál az önzetlenség *értékének*. –

19.

A rossz lelkiismeret betegség, ehhez kétség nem fér, ám oly módon, ahogyan a terhesség is betegség. Kutassuk fel azokat a feltételeket, amelyek között ez a betegség a legfélelmetesebb és legfenségesebb csúcsára jutott el: – látni fogjuk, hogy tulajdonképpen mi is köszöntött rá ezzel először erre a világra. Am mindehhez komoly kitartásra van szükségünk – mindenk előtt pedig még egyszer vissza kell térnünk egy korábbi szemponthoz. Az adósna a hitelezőjével való magánjogi viszonyát, amelyről már sokszor ejtettünk szót, még egyszer, és pedig történetileg fölöttébb érdekes és kétes módon, egy olyan viszonyba értelmezték bele, amelyben számunkra, modern emberek számára, talán a legérthetetlenebb: tudniillik a *jelen generációnak* az *elődeivel* való viszonyába. Az eredeti nemzeti szövetségeken belül – az ősidőket idézzük – az élő nemzedék mindenkor elismeri jogi kötelezettségét a korábbi nemzedékkel szemben és különösen azzal a legkorábbi-

val szemben, amely a nemzetséget alapította (és semmiképp sem pusztán érzelmi elkötelezettségét: mi több, ez utóbbit nem minden ok nélkül vonhatnánk kétségbe általában az emberi történelem leghosszabb időszakára nézve). Itt az az uralkodó meggyőződés, hogy a nemzetség éppenséggel csakis az elődök áldozatai árán és teljesítményei révén *áll fenn* – és hogy ezeket részükre, áldozatokkal és teljesítményekkel, *vissza kell fizetni*: így hát elismernek egy olyan *adósságot*, amely még folytonosan növekszik azzal, hogy ezek az elődök hatalmas szellemekként léteznek tovább, s nem hagynak fel azzal, hogy a maguk erejéből új előnyöket és előlegeket biztosítsanak a nemzetségnek. Mindezt tán ingyen teszik? Csakhogy „ingyen” nem létezik ama nyers és „lélekben szegény” korok számára. Mit lehet nyújtani nekik viszonzásképpen? Áldozatokat (kezdetben táplálékul, a szó legdurvább értelmében), ünnepeket, kápolnákat, a tisztelet jeleit, mindenekelőtt engedelmisséget – mert minden szokás, mint az elődök műve, egyben az ő rendelkezésük és parancsolatuk is –: de vajon eleget nyújtanak-e nekik valaha is? Ez a gyanú megmarad és terebélyesedik: időről időre nagybani, mindent feláldozó adósság-megváltást⁸⁹ csikar ki, valami szörnyűséget, már ami a „hitelező” kifizetését illeti (a hírhedt elsőszülött-áldozatot például, vért, emberi vért minden esetben). A logika eme fonálát követve, az ősapától és annak hatalmától való *félelem*, a vele szembeni adósság tudata szükségszerűen pontosan abban a mértékben növekszik, amilyen mértékben magának a nemzetségnek a hatalma nő, amilyen mértékben maga a nemzetség egyre diadalmasabb és függetlenebb, megbecsültebb és rettegettebb lesz. Nem pedig fordítva! Minden lépés, mely a nemzetség visszafejlődéséhez vezet, minden szerencsétlen véletlen, az elfajzás, a közelgő felbomlás minden jele inkább mindig *csökkenti* az alapító szellemétől való félelmet is, és egyre többet lefarag az ő okosságáról, előrelátó gondoskodásáról és hatalmi jelenvalóságáról alkotott képből. Ha gondolatban egészen végighaladunk egy efféle nyers logika fonálán: akkor a *leghatalmasabb* nemzetségek ősapái, a növekvő félelem képzelődései folytán, végül szükségképp roppant méreteket öltenek, és az isteni kísértetiesség és elképzelhetetlenség homályába tolódnak vissza: – az ősapa végül szükségszerűen *istenné* transzfigurálódik. Talán még az istenek eredete is ebben rejlik, tehát egy olyan eredetben, amely a *félelemből* fakad!... És annak az embernek, aki szükségesnek vélné hozzáfűzni: „de a kegyeletből is!”, annak ezzel aligha lenne igaza az emberi nem ama leghosszabb korszakára, az őskorára nézve. Annál inkább igaza volna persze ama *középső* korszakot illetően, amelyben az előkelő nemzetségek kiformalódnak: – azok, amelyek megalapítóiknak és ősapáiknak (héroszaiknak, isteneiknek) valóban kamatostul visszafizették mindazokat a tulajdonságokat, ame-

⁸⁹ Az „Ablösung” szót a továbbiakban „adósság-megváltásnak” fordítjuk, elhárítandó az „Erlösung” (megszabadítás, megváltás, krisztusi megváltás) szótól.

lyek időközben bennük magukban is szemmel láthatóvá lettek, az *előkelő* tulajdonságokat. Később még vetünk egy pillantást az istenek nemessé tételére és megnevesítésére (ami persze semmiképp sem ezek „szentté tételét” jelenti): de most, egyelőre, kövessük csak végig ezt az egész büntudat-fejlődést, ennek folyamatát.

20.

Az istenséggel szembeni adósság tudata, amint azt a történelem tanítja, semmi esetre sem szűnt meg a „közösség” vérrokonsági alapokon nyugvó szerveződési formáinak hanyatlásával; ahogy az emberiség a nemzeti nemességtől örökségül kapta a „jó” és „rossz” fogalmait (együtt eme nemesség pszichológiai alaphajlamával, hogy rangsort szabjon), ugyanúgy megkapta a nemzeti és törzsi istenségek örökségével együtt a még kifizetetlen adósságok szorításának és a megváltásukra irányuló vágnak örökségét is. (Az átmenetet azok a széles rabszolga- és jobbágy-néprétegek képezik, amelyek, akár kényszerből, akár alázatosságból és mimicry-ből, alkalmazkodtak uraik isten-kultuszához: tőlük kiindulva aztán ez az örökség minden irányban szétárad.) Az istenséggel szembeni adósságból fakadó büntudat több évezreden át nem szűnt meg növekedni, mégpedig folytonosan ugyanabban az arányban, ahogyan az istenfogalom és az istenérzés növekedett és a magasba emeltetett a Földön. (Az etnikai harcok, győzelmek, kibékülések, összeolvadások egész története, mindaz, ami megelőzi az összes népelem végérvényes rangsorát minden nagy fajta-szintézisben, visszatükröződik isteneik genealógia-zűrzavarában, a harcaikról, győzelmeikről és kibéküléseikről szóló mondákban; az egyetemes birodalmak felé való haladás mindig az egyetemes istenségek felé való haladás is; a despotizmus azzal, hogy fölébe kerekedik a független nemességnek, mindig valamiféle monoteizmus számára is utat tör.) Ez oknál fogva a keresztény Istennek, mint az eddig elért maximális Istennek⁹⁰ az eljövetele az adósságból fakadó büntudat maximumát is megjelenítette a Földön. Feltéve, hogy mi lassanként a *fordított* mozgásba léptünk, úgy a keresztény Istenbe vetett hit feltartóztathatatlan csökkenéséből nem kis valószínűséggel vezethetnénk le, hogy most már az emberi büntudat is jelentősen megcsappant; mi több, nem utasíthatjuk el azt a kilátást, hogy az ateizmus teljes és végleges győzelme eloldozhatná az emberiséget a kezdeteivel, a *causa prima*-jával⁹¹ szembeni adósságnak ettől az egész érzésétől. Az ateizmus és egyfajta *második ártatlanság* együvé tartoznak.

⁹⁰ Maximal-Gott

⁹¹ első ok

Ennyit egyelőre röviden és nagyvonalakban a „bűn” és „kötelesség” fogalmainak vallásos előfeltevésekkel való kapcsolatáról: eddig szándékosan hagytam figyelmen kívül eme fogalmak voltaképpeni moralizálását (a lelkiismeretbe való visszatolásukat, még pontosabban, a rossz lelkiismeretnek az Isten-fogalommal való összegabalyítását), mi több, az előző fejezet végén olyan hangon szóltam, mintha ez a moralizálás egyáltalán nem is létezne, következésképp mintha ezek a fogalmak immáron szükségképp a végüket járnák, miután előfeltevésük, a „hitelezőnkbe”, az Istenbe vetett hit elbukott. A tényállás félelmetes módon eltér ettől. A bűn és kötelesség fogalmának moralizálásával, a rossz lelkiismeretbe való visszatolásukkal ténylegesen is adva van az a kísérlet, hogy az éppen ecsetelt fejlődés irányát *megfordítsuk*, vagy legalábbis mozgását megakasszuk: most épp a végleges adósság-megváltásra való kilátásnak *kell* egyszer s mindenkorra pesszimisztikusan bezárulnia, most a pillantásnak vigasztalanul *kell* lepattannia, visszapattannia valami acélkemény lehetetlenségről, most visszafelé *kell* fordulniuk a „bűn” és a „kötelesség” ama fogalmainak – *ki* ellen is? Efelől nincs kétség: mindenekelőtt az „adós” ellen, akibe a rossz lelkiismeret immáron olyannyira befészkel, beeszi, benne kiterjeszti és széltében-hosszában polipszerűen mindenhová belenővi magát, hogy végül a bűn feloldozhatatlanságával együtt a vezeklés feloldozhatatlansága, megfizethetetlen voltának (az „örök büntetésnek”) a gondolata is megfogon –; végül azonban még a „hitelező” ellen is fordulnak; és itt gondoljunk csak az ember causa prima-jára, az emberi nem kezdetére, annak immáron átok sújtotta ősapjára („Ádám”, „eredendő bűn”, „a béklyóba kötött akarát”), vagy a természetre, melynek ölen az ember születik, s amelybe immáron a gonosz princípiuma plántáltatik („a természet diabolizálása”), vagy a létezésre általában, amely *magánvalóan értéktelenként* marad meg (a létezésből való nihilisztikus elfordulás, vágyakozás a Semmibe vagy vágyakozás az „ellentétébe”, más-létbe, buddhizmus és hasonló) – míg egyszerre csak ott állunk ama paradox és iszonyú kiűt előtt, amely által a meggyötört emberiség ideiglenes megkönnyebbülésre lelt, a *kereszténység* ama zseniális ötlete előtt: Isten maga áldozza fel magát az ember bűnéért, Isten maga fizet meg magának, Isten mint az egyetlen, aki megválthatja⁹² az embert attól, ami magának az embernek megválthatatlanná⁹³ lett, – a hitelező feláldozza magát az adósáért, *szeretetből* (ki hinné? –), szeretetből az adósa iránt!...

⁹² „adósság-megváltás” értelemben

⁹³ „adósság-megváltás” értelemben

Már bizonyára kitalálták, hogy voltaképp *mi* is történt mindezzel és *mind-ez alatt*: az öngyötülésre irányuló ama akarat, a bensővé tett, önmagába visszajeszített állatembernek, a szelídítés céljából az „állam”-ba bezártak ama visszafojtott kegyetlensége, aki kiötölte a rossz lelkiismeretet, hogy önmagának fájdalmat okozzon, miután eme fájdalmat-okozni-akarási természetesebb kiútja elrekesztetett, – a rossz lelkiismeret eme embere magáévá tette a vallásos előfeltevést, hogy öngyötülését a legborzongatóbb keménységig és élességig hajtsa. Bűn *Isten* ellen: ez a gondolat lesz kínozóeszközüvé. „Istenben” azokat a végső antitéziseket ragadja meg, amelyeket csak találni képes sajátyszerű és levethetetlen állati ösztöneivel szemben, magukat ezeket az állat-ösztönöket *Isten* ellen való bűnné (ellenségeskedéssé, lázadássá, zendüléssé az „Úr”, az „Atya”, a világ ősapja és kezdete ellen) értelmezi át, az „Isten” és az „ördög” ellentmondása közé feszíti magát, minden Nem-et, amit önmagára, lénye természetére, természetességére, ténylegességére mond, mint Igent-t veti ki önmagából, mint valami létezőt, testet öltöttet, valóságost, kiveti magából mint Istent, *Isten* szentségét, *Isten* bíraskodását, *Isten* hóhérságát, mint túlvilágot, örökkévalóságot, vég nélküli gyötrelmet, poklot, mint a büntetés és bűn mérhetetlenségét. Ez az akarat egyfajta tébolya a lelki kegyetlenségben, amely teljességgel példátlan: az ember azon *akarata*, hogy önmagát a vezekelhetetlenségig bűnösnek és megvetendőnek találja, azon *akarata*, hogy önmagát megbüntettettnak gondolja anélkül, hogy a büntetés valaha is a bűn ekvivalensévé válhatna, azon *akarata*, hogy a büntetés és bűn problémájával fertőzze meg és tegye mérgezővé a dolgok legmélyebb alapját, egyszer és mindenkorra elvágandó maga előtt a kiutat a „rögeszmék” eme labirintusából, azon *akarata*, hogy eszményt állítson fel – a „szent *Istenét*” –, s eme eszmény láttára kézzelfogható bizonyosságot nyerjen abszolút méltatlanságáról. Ó, jaj ennek a tébolyodott, bús ember-bestiának! Micsoda ötletei támadnak, micsoda természetellenesség, az esztelenség micsoda paroxizmusai, az *eszme* micsoda *bestialitása* tör elő nyomban belőle, ha csak kicsit is akadályozva van abban, hogy a *tett bestiája* legyen!... Mindez roppant érdekes, de valami fekete, komor, elerőtlenítő szomorúság is kiérződik belőle: így aztán az embernek erőszakkal kell megtiltania magának, hogy túl sokáig tekintsen le ezekbe a feneketlen szakadékokba. *Betegség* ez, semmi kétség, a legfélelmetesebb betegség, amely eddig dühöngött az emberben: – s aki még meghallani képes (ám manapság az embernek már nincs füle hozzá! –), hogyan csengett a gyötrelme és esztelenség emez éjszakájában a *szeretet* kiáltása, a legsóvárabb elragadtatás, a *szeretetlenben* való megváltás kiáltása, az legyőzhetetlen iszonyattal telten fordul el... Annyi minden van az emberben, ami rettenetes!... A Föld túl sokáig volt már bolondokháza!...

Ennyi legyen hát elég egyszer s mindenkorra, már ami a „szent Isten” származását illeti. – Hogy az Istenekről alkotott koncepciónak *önmagában* nem kell szükségszerűen a fantázia eme leromlásához vezetnie – melynek pillanatnyi szemünk elé idézését elengedhetetlennek tartottuk –, hogy van-
nak *előkelőbb* fajtái az isten-kitaláció hasznosításának, mint az ember eme önmegfeszítése és öngyalázása, melyben Európa utóbbi évezredei igazán remekeltek, – az szerencsére még kivehető minden olyan pillantásból, amelyt a *görög istenekre*, az előkelő és önakaratú emberek eme tükörképeire vetünk, akikben az emberben lakozó *állat* megistenültnek érezte és *nem* szedte ízekre magát, *nem* dühöngött önmaga ellen! Ezek a görögök a leg-hosszabb időn át éppen arra használták isteneiket, hogy a „rossz lelkiismeret” elhessegesse maguktól, és továbbra is örvendhessenek lelkük szabadságának: tehát a fordított értelmében annak, ahogyan a kereszténység használta fel a maga Istenét. Ebben a görögök *nagyon messzire* mentek, ezek a pompás, oroszlánszívű nagy gyermekek; nem kisebb autoritás, mint maga a homéroszi Zeusz adja itt-ott értésükre, hogy túl könnyen veszik az életet. „Jaj!”, mondja egy alkalommal – Aigiszthosz esetéről van szó, egy *nagyon* komisz esetről –

„Jaj, csak örökön az isteneket vádolja az ember:
azt mondják, *a csapás mind tőlük jön*, de bizony hogy
ostoba vétkeikért szenvednek a végzetten is túl.”⁹⁴

Ám ugyanakkor azt látjuk és halljuk, hogy még ez az olümposzi szemlélő és bíró is távol áll attól, hogy ezért haragot tápláljon irántuk és rossz véleményekkel legyen róluk: „mily *bolondosak!*” gondolja a halandók rossztettei láttán, – „balgaságot”, „oktalanságot”, egy kis „zavart a fejben”, ennyit még a legerősebb és leghátrabb idők görögjei is *megengedtek* magukban sok komisz és végzetes dolog okaként: – balgaságot, *nem* pedig vétkeket! értitek? ... Ám még ez a zavar a fejben is probléma volt – „hát hogy lehet ez akár csak lehetséges is? mitől lehet ez tulajdonképpen, olyan koponyák esetében, amelyeket *mi* mondhatunk magunkénak, mi, a nemesi származás, a szerencse, a jólsikerültség, a legjobb társaság, az előkelőség, az erény emberei?” – tűnődött ekképp az előkelő görög évszázadokon át minden olyan számára érthetetlen borzadály és galádság láttán, amellyel valaki bemocskolta magát a magafajtájúak közül. „Bizonyára valami *isten* zavarta meg a fejét” – mondta végül magában, fejét csóválva... Ez a kibúvó *tipikus* a görögök esetében...

⁹⁴ *Odüsszeia*. Első ének. 32–34. sor (Devecseri Gábor ford.)

Ilyenformán az istenek akkoriban arra szolgáltak, hogy az embert bizonyos fokig a rosszban is igazolják, a Gonosz okaiul szolgáltak – azokban az időkben az istenek nem a büntetést vették magukra, hanem, ahogy az *előkelőbb*, a bünt...

24.

– Három kérdőjellel fejezem be, amint nyilván látják. „Voltaképp felállítanak itt egy eszményt vagy porba döntenek?” – szegezük talán nekem a kérdést... De vajon megkérdézték-e valaha is elégszer magatoktól, mily drága árat kellett fizetni a Földön *minden* eszmény felállításáért? Mennyi valóságot kellett ehhez mindig rágalmakkal illetni és félreismerni, mennyi hazugságot szentesíteni, mennyi lelkiismeretet háborítani, mennyi „istent” kellett mindenkor beáldozni? Hogy egy szentélyt felállíthassunk, *ahhoz egy szentélyt le kell rombolnunk*: ez a törvény – mutassanak nekem egyetlen olyan esetet, mikor ez nem teljesült!... Mi, modern emberek, évezredek lelkiismeret-vizszekciójának és ön-állatkínzásának örökösei vagyunk: ebben van a leg-hosszabb gyakorlatunk, talán sajátos művészetünk is ebben rejlik, rafinériánk, ízlésbeli elkényeztetettségünk viszont mindenképpen. Az ember túl sokáig tekintett „gonosz pillantással” természetes hajlamaira, így ezek végül a „rossz lelkiismerettel” testvériesültek benne. *Önmagában* lehetséges volna egy fordított kísérlet – de hát ki elég erős ehhez? –, nevezetesen a *természetellenes* hajlamoknak – tehát mindazon aspirációknak, amelyek a túlvilágra, érzékellenesre, ösztönellenesre, természetellenesre, állatellenesre irányulnak, egyszerűen az eddigi eszményeknek, melyek valamennyien életellenes eszmények, világrágalmazó eszmények – a rossz lelkiismerettel való testvériesítése. Kihez forduljunk manapság *efféle* reményekkel és igényekkel?... Éppen a *jó* emberekkel találánánk így szemben magunkat; s a tetejébe még, persze, a kényelmesekkel, a megbékéltekkel, a hiúkkal, a rajongókkal, a megfáradtakkal... Mi sért meg mélyebben, mi választ el oly alapossággal tőlünk másokat, mint az, hogy észrevétetünk valamit abból a szigorból és emelkedettségből, amellyel önmagunkkal bánunk. És viszont – mily előzékenynek, mily kedvesnek mutatkozik az egész világ velünk szemben, mihelyt úgy teszünk, mint az egész világ, s „elhagyjuk magunkat”, mint az egész világ!... Ama célhoz *másfajta* szellemek szükségeltetnének, mint amilyenek épp jelenkorunkban valószínűek: olyan szellemek, kiket háborúk és győzelmek edzettek, kiknek a hódítás, a kaland, a veszély, mi több, a fájdalom is szükségletté lett; ehhez szükséges volna, hogy hozzászokjunk az éles, magaslati levegőhöz, a téli vándorlásokhoz, a jéghez és hegyvidékhez minden értelemben, ehhez szükség volna egyfajta fenséges rosszakaratra is, a megismerés végső, legmagabiztosabb csintalanságára, mely a nagy egész-ség tartozéka, szükség volna, meglehetősen röviden és komiszul kifejezve,

éppen erre a *nagy egészségre!*... Vajon épp ma lehetséges-e ez egyáltalán?... – De valamikor majd, egy annál erősebb korban, mint amilyen ez a korhadt, önmagában kétkedő jelen, bizonyosan mégiscsak eljön majd a nagy szeretet és megvetés *megváltó* embere, a teremő szellem, akit ösztönző ereje újra meg újra tovaűz minden sarok-világból és túlvilágból, akinek magányát félreérti a nép, mintha az a valóság *elől* való menekülés volna –: holott csupán elmerülése, beletemetkezése, belemélyedése a valóságba, hogy egykor abból, ha újra napvilágra jön, eme valóság *megváltását* hozza haza magával: megváltását attól az átoktól, amellyel az eddigi eszmény sújtotta. A jövőnek ez az embere, aki éppúgy megvált majd bennünket az eddigi eszménytől, mint attól, *ami szükségképp nőtt ki belőle*: a nagy undortól, a Semmi akarásától, a nihilizmustól; a Délnek és a nagy Döntésnek ez a harangszava, aki újra szabaddá teszi az akaratot, aki visszaadja a Földnek a célját s az embernek a reményét; ez az Antikrisztus és Antinihilista, Istennek és a Semminek ez a legyőzője – *egyszer bizonyosan eljön majd...*

25.

– De mit is beszélek én itt? Elég! Elég! Ezen a ponton csupán egy dolog van, amit tennem illik, a hallgatás: különben ahhoz nyúlok illetéktelen kézzel, amihez egyedül egy ifjabb nyúlhat, neki áll jogában, egy nálamnál „jövőbélibb”, erősebb embernek, – ami egyedül *Zarathustrának* áll jogában, *Zarathustrának, az istentelennek...*

Harmadik értekezés

MIT JELENTENEK AZ ASZKÉTIKUS ESZMÉNYEK?

Gondtalannak, gúnyosnak, erőszakosnak
– ilyennek akar *minket* a bölcsesség:
asszony ő, és mindig csak a harcost szereti.

Imígyen szólott Zarathustra

1.

Mit jelentenek az askétikus eszmények? – Művészeknél semmit vagy nagyon is sokfélét; filozófusoknál és tudósoknál valami szimathoz, valami ösztönhöz hasonlatost a magasrendű szellemiség legkedvezőbb előfeltételei iránt; asszonyoknál, legjobb esetben, eggyel *több* csábító szeretetreméltóságot, a szép hús egy kis morbidezza-ját,⁹⁵ egy takaros, teltidomú állat angyalszerűségét; a fiziológiailag balszerencséseknél és elborult kedélyűeknél (a halandók *többségénél*) kísérletet arra, hogy „túl jónak” tűnhessenek fel erre a világra önmaguk előtt, a kicsapongás szent formáját, fő eszközüket a lassú fájdalommal és az unalommal vívott harcban; papoknál a tulajdonképpeni paphitet, legjobb hatalmi eszközüket, és a hatalomra való „legfelsőbb” engedélyüket is; végül a szenteknél ürügyet a téli álomra, az ő novissima gloriae cupido-jukat,⁹⁶ megnyugvásukat a Semmiben („Istenben”), az ő téboly-formájukat. Ám *hogy* egyáltalán az askétikus eszmény olyan sokat jelentett az embernek, abban az emberi akarat alapténye, a horror vacui-ja⁹⁷ fejeződik ki: *célra van szüksége*, – és inkább akarja a *Semmit* akarni, mint *nem* akarni. – Érteneke engem?... Megértettek engem?... „*Egyáltalán nem, uram!*” – Kezdjük hát előlről!

⁹⁵ puhaság, lágyság

⁹⁶ végső dicsvágy Vö. Tacitus: *Korunk története*. IV. 6. „Némelyek szerint a kelleténél jobban törekedett hírnévre, mivel a bölcssek is a dicsőség vágyát vetik le utolsóknak.” (Borzsák István ford.)

⁹⁷ irtózás az ürességtől

Mit jelentenek az askztikus eszmények? – Avagy, hogy egyetlen esetet tekintsek, amellyel kapcsolatban meglehetősen gyakran kikérték a tanácsomat: mit jelent például, ha egy olyan művész, mit Richard Wagner, a szeplőtlen tisztaságnak⁹⁸ hódol öreg napjaiban? Bizonyos értelemben persze mindig is ezt tette; de csak a legeslegvégén askztikus értelemben. Mit jelent ez az „értelem”-változás,⁹⁹ az értelemnek ez a radikális átcsapása? – mert illeszkedik az átcsapás volt ez, Wagner ezzel egyenesen önmaga ellentétébe csapott át. Mit jelent, ha egy művész önmaga ellentétébe csap át? ... Itt csakhamar emlékek idéződnek fel bennünk – feltéve, hogy kicsit pihenőt akarunk tartani ennél a kérdésnél – a legjobb, a legerősebb, a legderűsebb, a *legbátrabb* időszakról, amely talán megadatott Wagner életében: ez akkor volt, amikor bensőleg és mélyen foglalkoztatta Luther lakodalmának a gondolata. Ki tudja, milyen véletleneken múltott valójában, hogy eme lakodalmi zene helyett ma a Mesterdalnokokat mondjuk magunkénak? És hogy ez utóbbiban talán mennyi továbbcseng még az előbbiből? Am ahhoz kétség nem fér, hogy ebben a „Luther lakodalmában” is a szeplőtlen tisztaság dicséretéről lett volna szó. Igaz, hogy az érzékiség dicséretéről is: – és nekem úgy tűnik, éppen így volna ez rendjén, éppen így lett volna „wagneri” is. Mert szeplőtlen tisztaság és érzékiség között nincs szükségszerű ellentét; minden jó házasság, minden valódi szívbéli szerelem túllép ezen az ellentéten. Úgy vélem, Wagner jól tette volna, ha egy bájos és merész Luther-komédia segítségével egyszer újra az ő németjei lelkébe idézi eme *kellemes* ténytyszerűséget, mert a németek közt mindig sok rágalmozója volt és van az érzékiségnek; és Luther érdeme talán semmiben sem nagyobb, mint éppen abban, hogy volt mersze az *érzékiségéhez* (– akkoriban, meglehetősen finoman, „evangéliumi szabadságnak” hívták...). Am még abban az esetben is, mikor tényleg megvan ez az ellentét szeplőtlen tisztaság és érzékiség között, szerencsére még messze nem szükséges, hogy tragikus ellentét legyen. Alighanem ez érvényes legalább is minden sikerültebb, kedélyesebb halandóra, kik távol állnak attól, hogy labilis egyensúlyukat „állat és angyal” között minden további nélkül a lét ellenérve közé sorolják, – a legfinomabbak és legvilágosabbak közöttük, mint amilyen Goethe, amilyen Háfiz,¹⁰⁰ még az élet eggyel *több* bűvöngését is látták benne. Épp az ilyen „ellentmondások” csábítanak a létre... Másrészt persze nagyon is érthető, hogy ha egyszer a szerencsétlenül járt disznókat ráveszik a szeplőtlen tisztaság imádatára – és vannak ilyen disznók! –, akkor

⁹⁸ Keuschheit – Többféleképpen fordították: szűziesség, szeplőtlenesség, tisztaság, szeplőtlen tisztaság.

⁹⁹ A „Sinn” szó „értelmet” és „érzéklet” is jelent.

¹⁰⁰ Háfiz (1320–1389 körül) perzsa misztikus költő.

azok csupán saját ellentétüket látják és imádják majd benne, a szerencsétlenül járt disznók ellentétét – ő és micsoda tragikus rőfögéssel és buzgalommal! képzelhetjük –: azt a kínos és fölösleges ellentétet, amelyet élete végén Richard Wagner még vitathatatlanul zenébe akart költeni és színre vinni. *De hát miért?* tehetjük fel a jogos kérdést. Hisz mit törődött ő, mit törődünk mi a disznókkal? –

3.

Ekkor persze nem kerülhetjük meg azt a másik kérdést, hogy tulajdonképpen mit törődött ő azzal a férfias (ah, oly férfiatlan) „falusi tökfilkóval”,¹⁰¹ azzal a szegény ördög és naturbursch¹⁰² Parsifallal, akit végül oly ármányos eszközökkel katolikussá tesz – hogyan? egyáltalán *komolyan* gondolta ezt a Parsivalt? Tudniillik kísértést érezhetnénk, hogy a fordítottját feltételezzük, mi több kívánjuk, – azaz hogy a wagneri Parsifal derűs szándékból fogant, mintegy záródarabként és szatírdramaként, amellyel Wagner, a tragédiaköltő éppen az őt megillető és hozzá méltó módon akart tőlünk, miként önmagától is, mindenekelőtt pedig a *tragédiától* búcsút venni, nevezetesen a legszertelenebb és legcsintalanabb paródia excesszusával, mely paródia tárgya maga a tragikus jelleg volt, az egész hajdani, borzongató földi komolyság és földi jajveszékelés, az aszkétikus eszmény természetellenességének végre legyőzött *legdurvább formája*. Éppen így lett volna, mint mondtuk, méltó egy nagy tragédiaköltőhöz: aki, mint minden művész, csak akkor jut el nagyságának legfőbb ormára, ha önmagát és művészetét maga *alatt* tudja látni, – ha *nevetni* tud önmagán. Vajon Wagner „Parsifalja” az ő titkos, fölényes nevetése volna önmagán, kiharcolt végső legmagasabb művész-szabadságának, művész-túlvilágiságának a diadala? Ez volna, mint mondtuk, kívánságunk; mert hát mi is kerekedne ki a *komolyan gondolt* Parsifalból? Valóban szükséges, hogy „a megismerés, szellem és érzékiség iránti tébolyult gyűlölet torzszüleményét” (ahogy egyszer velem szemben fejezték ki magukat) lássuk benne? Az érzékekre és a szellemre szórt átkot valamiféle magát *egy* szuszra kitomboló gyűlölettel? Aposztáziát és visszafordulást a kereszténybeteges és obskurantista eszményekhez? És végül még önmegtagadást, önáthúzást¹⁰³ is egy olyan művész részéről, aki addig akaratának minden hatalmával ennek fordítottjára, vagyis művészetének *legmagasabb átszellemítésére és érzékivé tételére* törekedett. S nemcsak művészetének: életének is.

¹⁰¹ Einfalt vom Lande

¹⁰² Természetes modorú, őszinte, naiv-tapasztalatlan és faragatlan fiatalember (vígjátékokban és népszínművekben).

¹⁰³ Sich-selbst-Durchstreichen

Idézzük csak emlékezetünkbe, mily lelkesen lépdelt annak idején Wagner Feuerbach, a filozófus nyomdokain: Feuerbach „egészséges érzékiséget”¹⁰⁴ hirdető jelígeje a harmincas és negyvenes években mint a megváltó szó csengett éppúgy Wagner, mint sok német (– az „ifjú németeknek”¹⁰⁵ nevezték magukat) fülében. *Újratanult* végül is ebben a tekintetben? Mert legalábbis úgy tűnik, végül az volt az akarata, hogy ebben a tekintetben *újratanítsa*... És nem csupán a Parsifal-harsonákkal a színpadról: – utolsó éveinek zavaros, éppoly görcsös, miként tanácstalan irományaiban százszámra vannak passzusok, amelyek egy olyan titkos kívánságról és akaratról, egy olyan csüggeteg, bizonytalan, megvallatlan akaratról árulkodnak, hogy igazában visszafordulást, megtérést, megtagadást, keresztnységet, középkort prédikáljon és így szóljon híveihez: „semmi ez! Az üdvöt máshol keressétek!” Még a „Megváltó véréhez” is kiált egyszer...¹⁰⁶

4.

Hogy egy efféle, sok tekintetben kínos esetről kimondjam a véleményemet – s ez *tipikus* eset –: nos, minden bizonnyal legjobban tesszük, ha a művészt olyan mértékben választjuk el művétől, hogy őt magát nem vesszük annyira komolyan, mint a művét. Ő végül is csupán előfeltétele művének, az anyától, a talaj, bizonyos körülmények közt a trágya és a ganéj, amelyen, amelyből műve elősajrad, – s így, az esetek többségében, olyasvalami, amit el kell felednünk, ha magának a műnek akarunk örvideni. Valamely mű *eredetébe* való bepillantás a szellem fiziológusainak és élveboncolóinak a dolga: és sohasem az esztéta-embereké, a művészeké, és nem is lesz soha! A Parsifal költőjét és megformálóját éppoly kevésbé kímélte meg a sors a középkori lélek-kontrasztokba való mély, alapos, mi több, rémületes beleéléstől és leszállástól, a szellem minden magaslatától, szigorától és fegyelmétől való ellenséges távolságtartástól, egyfajta intellektuális *perverzítástól* (ha elnézik nekem ezt a kifejezést), mint ahogy egy várandós asszonyt a terheség visszataszító és különös velejáróitól: melyeket, mint mondtunk, el kell *felednünk*, hogy a gyermeknek örvidhessünk. Őrizkedjünk attól a tévedéstől, amelybe maga a művész is túl könnyen beleesik, pszichológiai contiguity-

¹⁰⁴ Ludwig Andreas von Feuerbach (1804–1872) német filozófus és antropológus. Hivatkozott mű: *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*. 1843. § 31.

¹⁰⁵ Junges Deutschland (Ifjú Németország): liberális szellemiségű költők és írók mozgalma a Vormärz időszakában, 1830 és 1850 között. Fő képviselői: Heinrich Heine, Ludwig Börne, Ludolf Wienbarg, Heinrich Laube, Karl Gutzkow, Theodor Mundt. Írásaikat 1835-ben a Deutscher Bund szövetségi gyűlése betiltotta.

¹⁰⁶ Richard Wagner: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. Leipzig, 1907. X. 280.

ból¹⁰⁷ (hogy az angolokkal szóljunk): mely szerint mintha ő maga *volna* az, amit ábrázolni, kigondolni, kifejezni képes. Valójában úgy fest a dolog, hogy *ha* éppen ő is volna az, semmi esetre sem ábrázolná, gondolná ki, fejezné ki azt; Homérosz nem költötte volna meg Achillest, Goethe pedig Faustot, ha Homérosz Achilles, Goethe pedig Faust lett volna. A tökéletes és teljesség művész mindörökre el van választva a „realistól”, a valóságostól; másrészt érthető, mennyire belefáradhat legbenső létének ebbe az örök „irrealitásába” és hamisságába, olykor egész a kétségbeesésig, – s hogy akkor egyszer talán megkísérel átnyúlni a valóságosba, oda, ami neki éppen a legtilosabb, megkísérel valóságos *lenni*. Milyen sikerrel? Kitalálható... Ez a művész *tipikus velleitása*: ugyanaz a velleitás, amelynek Wagner is áldozatul esett öreg napjaiban, és amelyért oly drágán, oly végzetesen kellett lakolnia (– ezzel veszítette el barátainak legértékesebb részét). De végtére is, teljesen eltekintve ettől a velleitástól, egyáltalán ki ne kívánná szívből, maga Wagner kedvéért, ha *másképp* vett volna búcsút tőlünk és a művészetétől, nem egy Parsifallal, hanem diadalmasabban, magabiztosabban, wagneribben, – kevésbé félrevezetően, kevésbé kétértelműen, már ami akaratirányultságának egészét illeti, kevésbé schopenhaueri módon, kevésbé nihilisztikusan? ...

5.

– Mit jelentenek tehát az aszkétikus eszmények? Művész esetében, imár tudjuk a választ: *semmit!*... Vagy olyan sokfélé, hogy az úgyszólván a semmivel egyenlő!... Tegyük félre egyelőre a művészeket: ők már régóta nem állnak eléggé függetlenül a világban és a világgal *szemben*, semhogy értékeléseik és azok változásai *önmagukban* figyelmet érdemelnének! Minden időben valamely morál vagy filozófia vagy vallás komornyikjai voltak; nem is beszélve arról, hogy emellett sajnos elég gyakran híveik és patrónusaik nagyon is simulékony udvaroncok, valamint régi vagy éppen újonnan feljövő hatalmak jó orrú hízelgői. Legalábbis mindig oltalomra, támaszra, meggyökeresedett autoritásra van szükségük: a művészek soha nem állnak önmagukban, az egyedülállás ellentétes legmélyebb ösztöneikkel. Így tekintet például Richard Wagner, amikor „eljött az ideje”, a filozófus Schopenhauert előfutárjának, oltalmazójának: – ki is tarthatná akár csak elképzelhetőnek, hogy lett volna *mersze* valamely aszkétikus eszményhez ama támasz nélkül, amelyet Schopenhauer filozófiája nyújtott neki, Schopenhauernek a hetvenes években Európában *túlsúlyra* jutó autoritása nélkül? (s akkor még nem vettük számításba, vajon az *új* Németországban egyáltalán lehetséges lett volna-e egy művész a jámbor, birodalomhívően-jámbor gondolkodásmód

¹⁰⁷ összefüggés – Utalás David Hume-ra.

teje nélkül). – S ezzel a komolyabb kérdéshez érkezünk: mit jelent, ha egy valódi *filozófus* adózik hódolattal az aszkétikus eszménynek, egy valóban magában álló szellem, mint Schopenhauer, acélos tekintetű férfi és lovag, akinek van bátorsága önmagához, aki tudja a módját, hogyan álljon önmagában, és nem vár előbb előfutárookra és magasabb útmutatásokra? – Itt vegyük nyomban fontolóra Schopenhauer figyelemreméltó és némelyek számára egyenesen elbűvölő hozzáállását a *művészethez*: mert szemmel láthatóan ez volt az, amelynek kedvéért Richard Wagner *először* pártolt át Schopenhauerhez (egy költő, Herwegh¹⁰⁸ rábeszélésére, mint tudjuk), és olyan nyira átpártolt, hogy ezzel tökéletes elméleti ellentmondás támadt korábbi és későbbi esztétikai hitvallása között, – az előbbi például az „Opera és dráma”-ban nyert kifejezést, az utóbbi pedig azokban az írásaiban, amelyeket 1870-től kezdve publikált. Ettől fogva Wagner – s ez az, ami talán a legdöbbenetesebb – különösen magának a *zenének* az értékére és helyére vonatkozó ítéletén változtatott kíméletlenül: mit is törődött ő azzal, hogy addig a zenét eszközként, médiumként használta, „asszonyként”, kinek okvetlenül célra, férfira van szüksége, hogy virulhasson – nevezetesen a drámára! Hirtelenében megértette, hogy a schopenhaueri elmélettel és újítással *többet* lehetne tenni in majorem musicae gloriam,¹⁰⁹ – nevezetesen a zene *szuverenitásával*, ahogyan azt Schopenhauer értelmelte: a zene különállítva, szemben minden egyéb művészettel, mint a magánvalóan független művészet, *nem* a jelenségvilág képmását nyújtja, mint azok, hanem inkább magának *az* akarataknak a nyelvén szól, közvetlenül a „szakadékból”, mint az akarat legsajátabb, legeredetibb, legkevésbé eredeztetett megnyilatkozása. A zene eme rendkívüli értéknövekedésével, ahogy az elősarjadni látszott a schopenhaueri filozófiából, hirtelenében magának a *zenésznek* az értéke is hallatlan mértékben megnövekedett: immár orákulummá lett, pappá, sőt több mint pappá, a dolgok „magánvalójának” egyfajta szószólójává, a túlvilág távbeszélőjévé,¹¹⁰ – ettől fogva nemcsak muzsika szólt belőle, Istennek eme hasbeszélőjéből – már a metafizika szólt belőle: csoda-e, hogy egy szép napon végül az *aszkétikus eszményeknek* lett hirdetőjévé?...

6.

Schopenhauer a maga javára gyümölcsöztette az esztétikai probléma kanti megfogalmazását, – jóllehet egész bizonyosan nem kanti szemmel tekintett rá. Kant tisztelegni szándékozott a művészet előtt, mikor a Szép prédikátu-

¹⁰⁸ Georg Herwegh (1817–1875) a Vormärz-mozgalom egyik költője.

¹⁰⁹ a zene nagyobb dicsőségére

¹¹⁰ Az első telefont (távbeszélőt) 1876-ban építette ki Alexander Graham Bell (11 esztendővel a *Morál genealógiája* megírása előtt).

mai közül azokat részesítette előnyben és állította előtérbe, amelyek a megismerés becsületét adják: a személytelenséget és az általános érvényűséget. Hogy ez lényegében nem melléfogás volt-e, az nem ehelyütt megtárgyalandó kérdés; amit kizárólagosan hangsúlyozni akarok, az az, hogy Kant, miként minden filozófus, ahelyett hogy a művész (az alkotó) tapasztalataiból kiindulva célozta volna meg az esztétikai problematikát, kizárólag a „néző” szemszögéből töprengett el a művészet kérdésén és a Szép mibenlétén, s eközben magát a „nézőt” észrevétlen belevitte a „Szép” fogalmába. De legalább eme „nézőről” rendelkeztek volna elegendő ismerettel a Szép filozófusai! – tudniillik a nézőről mint nagy *személyes* tényről és tapasztalatról, mint a legsajátabb erőteljes élmények, vágyak, meglepetések, elragadtatások bőségéről a Szép területén! Ám attól tartok, mindig is ennek az ellenkezője volt igaz: s így mindjárt kezdettől fogva olyan definíciókat kapunk tőlük, amelyekben, miként ama híres definícióban is, amelyet Kant a Szépről ad, a finomabb öntapasztalás hiánya az alapvető tévedés kövér fergének alakjában üldögél. „Szép az”, mondotta Kant, „ami *érdek nélkül* tetszik.”¹¹¹ Érdek nélkül! Vessük össze ezzel a definícióval azt a másikat, amelyet egy valódi „néző” és művész alkotott meg – Stendhal, aki a Szépet egyszer *une promesse de bonheur*-nek¹¹² nevezi. Itt mindenesetre éppen az *utasítatik el*, az a szó húzattatik ki, amit Kant kizárólagosan hangsúlyoz az esztétikai állapotban: le désintéressement.¹¹³ Kinek a tarsolyában az igazság, Kantéban vagy Stendhaléban? – Természetesen, mikor esztétáink nem fáradnak bele Kant javára latba vetni, hogy a szépség bűvöletében *még* a mezítelen női szobrokat is képesek vagyunk „érdek nélkül” szemlélni, nos, akkor talán kicsit derülhetünk is a rovásukra: – ami eme kényes pontot illeti, a *művészek* tapasztalatai „érdekesebbek”, és Pügmalion mindenesetre *nem* szükségszerűen volt „esztétikátlan ember”. Legyen annál jobb véleményünk esztétáink – az efféle érvekben tükröződő – ártatlanságáról, és tudjuk be például Kant érdeméül azt, amit egy falusi plébános naivitásával oly értő módon tanít a tapintóérzék sajátosságáról! – S itt visszatérünk Schopenhauerre, aki egész más mértékben állt közel a művészetekhez, mint Kant, s mégsem lépett ki a kanti definíció bűvköréből: hogy történhetett ez? A körülmény eléggé különös: az „érdek nélkül” kifejezést a legszemélyesebb módon értelmezte, olyan tapasztalatból kiindulva, amely nála bizonynyal a legszabályszerűbbek közé tartozott. Kevés olyan dolog van, amelyről Schopenhauer oly magabiztosan szól, mint az esztétikai kontempláció hatásáról: azt mondja róla, hogy éppen a *nemi* „érdekeltség” ellen hat, olyasformán tehát, mint a lupulin és a kám-

¹¹¹ Vö. Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája. Első könyv. A szép analitikája.* 1–5. Akadémiai Kiadó, 1979.

¹¹² a boldogság ígérete

¹¹³ az érdektelenség

for; soha nem fáradt bele, hogy az „akarattól” való *eme* elszabadulást az esztétikai állapot nagy előnyeként és hasznaként magasztalja. Kísértést érezhetnénk arra a kérdésre, vajon az „akaratról és képzetről” alkotott alapkoncepciója, az a gondolat, hogy az „akarattól” egyedül a „képzet” által volna lehetséges a megváltás, nem ama szexuális tapasztalat általánosításából eredte. (Mindig, mikor a schopenhaueri filozófiával kapcsolatban kérdéseket teszünk fel, mellékesen megjegyzendő: soha nem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy ez egy huszonhat éves ifjú koncepciója; így hát nemcsak Schopenhauer specifikumát rejtí magában, hanem az élet ama évszakának¹¹⁴ specifikumát is.) Hallgassuk csak meg például az egyik leghatározottabban megfogalmazott passzust a számtalan közül, melyet az esztétikai állapot dicsőségére vetett papírra (A világ mint akarat és képzet, III. könyv, 38. szakasz), halljuk ki belőle azt a hangot, szenvedést, boldogságot, háládatosságot, amellyel az efféle szavak kimondatnak: „Ez az a fájdalom nélküli állapot, melyet Epikuros a legfőbb jóként s az istenek állapotaként dicsért: mert akkor, erre a pillanatra, megszabadulunk az akarat sivár kényszerétől, az akarás dologházi munkájának sabbatját ünnepeljük, Ixión kereke csitultan nyugszik”...¹¹⁵ Micsoda vehemenciája a szavaknak! Micsoda képei a gyötrelemnek és a hosszas unalomnak! Micsoda, csaknem patológikus idő-szembeállítás a „ama pillanatnak” minden egyébbel, az „Ixion kerekével”, „az akarás dologházi munkájával”, „az akarat sivár kényszerével”! – Ám feltéve, hogy Schopenhauernek saját személyét illetően százszorosan is igaza volt, mennyiben segítené ez hozzá, hogy bepillantsunk a Szép lényegébe? Schopenhauer a Szép Egyik hatását írta le, az akarat-lecsitítót, – de olyan hatás ez legalább, amely rendszeresen előfordul? Stendhal, aki, mint mondtuk, nem kevésbé érzéki, ám Schopenhauernél szerencsésebbre sikeredett természet, a Szép egy másik hatását emeli ki: „a Szép boldogságot *ígér*”, neki épp *az akaratnak* („az érdeknek”) a Szép általi *izgatása* látszik megfelelni a tényállásnak. S végül nem lehetne-e magával Schopenhauerrel szemben is azzal az ellenvetéssel élni, hogy ezen a ponton nagyon is jogtalanul véli magát kantianusnak, s hogy a Szép kanti definícióját semmi esetre sem kanti módon értette, – hogy a Szép neki is „érdekből” tetszik, mi több, a legerősebb, legszemélyesebb érdekből: a tortúrát szenvedettéből, aki megszabadul tortúrájától?... S hogy az első kérdésünkre visszatérjünk: „mit *jelent*, ha egy filozófus az aszkétikus eszménynek hódol?” – akkor itt legalábbis első útmutatást kapunk: *valamilyen tortúrától akar megszabadulni.* –

¹¹⁴ Jahreszeit

¹¹⁵ In: Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet*. Európa, 1991. 270. old. (Tandori Dezső ford.)

Őrizkedjünk attól, hogy egyből komor arcot vágjunk a „tortúra” szó halatán: éppen ebben az esetben elég sok minden marad, amit vele szemben számításba vehetünk, elég sok, amit a szóból enyhítésképpen levonhatunk, – még a nevetésre is van némi okunk. Mert ne becsüljük alá azt a tényt, hogy a nemiséget valójában személyes ellenséggént (beleértve annak eszközét, az asszonyt, ezt az „instrumentum diaboli”-t)¹¹⁶ kezelő Schopenhauernek ellenségekre volt *szüksége* jó kedélye megőrzéséhez, hogy a haragos, epés, feketészöld szavak voltak a szíve szerint valók; hogy a harag kedvéért haragudott, passzióból; hogy beteggé lett volna, *pesszimistává* lett volna (– mert nem volt az, bármennyire óhajtotta is) ellenségei nélkül, Hegel nélkül, az asszony, az érzékiség és ama egész akarat nélkül, amely a létezésre, az itt maradásra irányul. Mert különben Schopenhauer *nem* maradt volna itt, erre fogadhatunk, elszökött volna: ellenségei azonban megtartották, minduntalan a létezésre csábították, haragia volt az ő vigasza, felüdülése, fizetése, undor elleni remediuma, az ő *boldogsága*, egészen úgy, miként az ókori cinikusok esetében. Ennyit arról, ami Schopenhauer esetének legszemélyesebb aspektusát illeti; másfelől van még benne valami tipikus is, – s csak itt jutunk újra vissza problémánkhoz. Vitathatatlan, hogy amióta filozófusok élnek a Földön, és mindenütt, ahol filozófusok éltek (Indiától Angliáig, hogy a filozófiai tehetség ellentétes pólusait tekintsük), létezik egy sajátságos filozófus-ingerültség és áskálódás az érzékiség ellen – Schopenhauer ezeknek csak legékesebb szavú kitörése és, ha fülünk van hozzá, a legelragadóbb és legelragadtatóbb is –; hasonlóképp létezik egy sajátságos filozófus-elfogultság és -szívélyesség az egész asketikus eszmény iránt, ne ámítsuk magunkat e tekintetben és ezzel szemben. Mindkettő, mint mondtuk, a típushoz tartozik; ha egy filozófus mind a kettőnek híján van, akkor mindig csupán „ügynevezett” filozófus ő – ebben biztosak lehetünk. Mit *jelent ez?* Mert hogy előbb értelmeznünk kell ezt a tényállást: itt áll *magánvalóan*, ostobán az örökkévalóságig, mint minden „magánvaló dolog”. Minden állat, és így la bête philosophe¹¹⁷ is, ösztönösen a kedvező feltételeknek egy olyan optimumára törekszik, amelyek mellett egészen kiengedheti erejét és hatalomérzetének maximumát éri el; minden állat borzad, ugyanúgy ösztönösen és finom szimattal, mely „minden ész felett áll”, mindenféle olyan rendbontótól és akadálytól, mely eltorlaszolja vagy eltorlaszolhatná eme útját az optimum felé (– *nem* a „boldogság” felé vezető újáról beszélek, hanem újáról a hatalom, a tett, a leghatalmasabb tevékenység felé, s a legtöbb esetben, tényle-

¹¹⁶ az ördög eszköze – Vö. A. Schopenhauer: *Parerga et Paralipomena* II. „Az asszonyokról”.

¹¹⁷ a filozófus állat

gesen, útjáról a boldogtalanság felé). Ekképpen borzad a filozófus a *házasságtól* és mindattól, ami arra rábeszélne szeretné, – a házasságtól mint akadálytól és végzettől az optimum felé vezető útján. Melyik nagy filozófus volt eddig házas? Hérakleitosz, Platón, Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Schopenhauer – ők nem voltak házasok; mi több, el sem lehet *gondolni* őket házasemberként. A házas filozófusnak a *komédiában* a helye, ez az én tételtem: és ama kivétel, Szókratész – a gonosz Szókratész, úgy látszik, ironice házassodott meg, külön azért, hogy éppen *ezt a* tételt demonstrálja. Minden filozófus úgy szólna, miképpen egykoron Buddha szólt, mikor tudatták vele fia születését: „Ráhulát szülték nekem, bilincset kovácsoltak nekem”¹¹⁸ (Ráhula itt „kis démont” jelent); minden „szabad szellem” számára el kellene jönnie az elgondolkodás órájának – feltéve, hogy az azt megelőző gondolatok híján volt –, miként egykoron Buddha számára eljött – „szűkös és szorongató”, gondolta magában, „az élet a házban, a tisztátlanság helye ez; szabadságra a ház elhagyásával lelünk”: „s mivel hát ezt gondolta, elhagyta a házat”. Az aszkétikus eszmény annyi hidat mutat a *függetlenséghez*, hogy a filozófus képtelen benső ujjongás és tapsolás nélkül hallgatni mindazoknak az elszántságnak a történetét, akik egy szép napon minden béklyóra nemet mondtak és valamiféle *sivatagba* vonultak: még ha csupán erős szamarak voltak is és teljességgel ellentétei az erős szellemnek. Mit jelent hát eszerint az aszkétikus eszmény a filozófus esetében? Válaszom – bizonyára már régen kitáldálták – a következő: az aszkétikus eszmény láttán a filozófus a legmagasabb és legmerészebb szellemiség feltételeinek optimumára mosolyog rá, – ezzel *nem* tagadja meg „a létet”, hanem inkább *saját* létét és *csakis* saját létét igenli benne, és ezt talán egész addig a fokig, hogy már nem marad távol tőle ama bűnös kívánság: pereat mundus, fiat philosophia, fiat philosophus, *fiam!*¹¹⁹ ...

8.

Látjuk hát, ezek a filozófusok nem elfogulatlan tanúi és bírái az aszkétikus eszmény *értékének!* *Önmagukra* gondolnak, – mit is törődnek ők „a szenttel”! Arra gondolnak közben, ami éppen *számukra* a legnélkülözhetetlenebb: mentesnek lenni a kényszertől, háborgatástól, lármától, teendőktől, kötelességektől, gondoktól; tiszta fej; a gondolatok tánca, szökellése, szárnyalása; jó levegő, ritka, tiszta, szabad, száraz, mint amilyen a magaslati levegő, ahol minden állati lét szellemibbé lesz és szárnyakat kap; minden alag-

¹¹⁸ Vö. Hermann Oldenberg: *Buddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde*. Berlin, Hertz, 1881. 122.

¹¹⁹ vesszen a világ, legyen filozófia, legyenek filozófusok, *legyek én!*

sorban nyugalom; a kutyák mind szépen láncra kötve, ellenségeskedés és kusza áskálódás csaholása sehol sem hallatszik; sértett becsvágy mardosó férgeit sehol sem látni; a zsigerek szerények és alázatosak, szorgosak akár malmok, de távoliak; a szív idegenszerű, túlvilági, jövőbeli, poszthumusz, – mindent egybevéve, ami az aszkétikus eszményt illeti, ők egy istenivé lett és szárnyra kelt állat derűs aszketizmusára gondolnak, mely inkább lebeg, mintsem nyugszik az élet felett. Tudjuk, mi az aszkétikus eszmény három nagy dísz-szava: szegénység, alázat, szeplőtlen tisztaság: s akkor nézzük csak meg közélről minden nagy, termékeny és találékony szellem életét, – abban bizonyos fokig mindig megtaláljuk mindhármat. Magától értetődő módon egyáltalán *nem* úgy, mintha ezek netán az ő „erényeik” volnának – mi dolga az efféle embernek erényekkel! –, hanem mint *legjava* létük, *legszebb* termékenységük legvalódibb és legtermészetesebb feltételeit. Emellett nagyon is lehetséges, hogy uralkodó szellemiségüknek előbb fékevesztett és ingerlékeny büszkeséget kellett zaboláznia, vagy pajkos érzékiségre gyeplőt vetnie; vagy hogy talán meglehetősen nehezen tartotta meg bennük a „sivatagba” vágódó akarukat a luxusra és a legpompásabb dolgokra való hajlammal szemben, éppúgy miként a tékozló liberalitás testi-lelki hajlamával szemben is. De megtette, éppen mert lévén az *uralkodó* ösztön, amely minden más ösztön esetében érvényesítette követeléseit – s még most is teszi; ha nem tenné, akkor nem uralkodna rajtuk. „Erénynek” tehát nyoma sincs mindebben. Az a *sivatag* egyébként, amelyről az imént beszéltem, ahová az erős, független természetű szellemek visszavonulnak, átadva magukat a magánynak – ó, mennyire másképp fest ez, mint amilyen sivatagról a műveltek álmodoznak! – adott esetben ugyanis ők maguk, ezek a műveltek a sivatagok. S biztos az is, hogy a szellem komédiásai egyszerűen nem bírnák ki benne, egyetlenegy sem – számukra már régóta nem romantikus és szíriai eléggé, régóta nem színház-sivatag eléggé! Igaz, hogy a tevék¹²⁰ ebből sem hiányoznak: ám erre korlátozódik az egész hasonlóság. Szándékos obskuruság talán, kitérés önmagunk elől, félelem a lármától, tisztelettől, újságtól, befolyástól, egy kis hivatal, hétköznapiaság, valami, ami inkább elpalástol, mint napvilágra hoz; alkalmankénti érintkezés ártalmatlan, derűs állatfélékkel és szárnyasokkal, kiknek látványa felüdít; társaságul hegyvidék, de nem meddő, hanem olyan, amelynek *szemei* (azaz tengerszemei) vannak; adott esetben még szoba is valami zsúfolt vendégfogadóban, mely ország-világ előtt kitarja kapuját, s ahol biztosak lehetünk, hogy összetévesztenek valakivel, ahol büntetlenül beszédbe elegyedhetünk bárkivel, – ímé, ezt jelenti itt a „sivatag”, ő és épp elég magányos, higgyétek el nekem! Mikor Hérakleitosz visszavonult Artemisz kolosszális templomának nyitott udvaraiba és oszlopcsarnokaiba, úgy az méltóbb „sivatag” volt, elismerem: miért *nincse-*

¹²⁰ Itt „ostoba szamarak” értelemben.

nek nekünk ilyen templomaink? (– talán *vannak*: épp legszebb dolgozószobámat idézem emlékezetembe, a piazza di San Marco-n, tavasszal persze, és délelőtt, tíz és tizenkettő között). Ám az, ami elől Hérakleitosz kitért, ugyanaz, aminek most *mi* is kitérünk az útjából: az epheszosiak zajongása és demokrata-fecsegése, politikájuk, újdonságaik a „birodalomról” (Perziáról, értitek ugye?), piaci kacatjuk a „ma” dolgaiban – mert nekünk filozófusoknak legelőször is Egyvalamitől van nyugalomra szükségünk: minden „mától”. Tiszteljük azt, ami csendes, hideg, előkelő, távoli, elmúlt, egyáltalán mindent, aminek láttára a léleknek nem kell védekeznie és begombolkoznia, – valami olyat, amivel beszélgetni lehet anélkül, hogy *hangosan* beszélne az ember. Hallgassuk csak meg, ahogy némelyik szellem hangja cseng, amikor beszél: minden szellemnek megvan a saját hangja, szereti a saját hangját. Az ott például minden bizonnyal agitátor: akarom mondani üres fej, üres fazék: bármi menjen is bele, minden dolog tompán és vastagon jön vissza belőle, a nagy üresség visszhangjával terhelten. Az ott ritkán szól másképpen, mint rekedten: talán rekedtre *gondolkodta* magát? Ez lehetséges – kérdezzük csak meg a fiziológusokat –, ám aki *szavakban* gondolkodik, az szónokként gondolkodik, nem pedig gondolkodóként (arról árulkodik, hogy alapjában nem tárgyakban, nem tárgyilagosan gondolkodik, hanem csak a tárgyakat illetőleg, hogy voltaképp *önmagára* és a hallgatóira gondol). Ez a harmadik itt rámenősen beszél, túl közel lép hozzánk, lehelete megcsapja arcunkat, – önkéntelenül becsukjuk a szánkat, jóllehet egy könyv az, melyen keresztül szól hozzánk: stílusának csengése megmondja ennek okát is, – azaz hogy nincs ideje, hogy nagyon csekély a hite önmagában, vagy most jut szóhoz, vagy soha többé. Ám az olyan szellem, amelyik biztos önmagában, halkan beszél; a rejtettséget keresi, várat magára. A filozófus arról ismerszik meg, hogy három ragyogó és hangos dolognak kitér az útjából, a dicsőségnek, a fejedelmeknek és a nőknek: amivel még nem mondom azt, hogy ezek nem jönnek hozzá. Megriad a túl nagy világosságtól: ez oknál fogva megriad korától és annak „nappalától”. Ebben olyan, akár az árnyék: minél mélyebbre süllyed a Nap, annál nagyobb lesz ő. Ami pedig „alázatát” illeti, úgy elvisel ő, miként a homályt elviseli, bizonyos függőséget és elhomályosítást is: mi több, retteg attól, hogy villámcsapások háborítják, visszariad a túlságosan elszigetelt és kiszolgáltatott fa védtelenségétől, egy olyan fáétól, amelyen minden rossz időjárás kitölti rosszkedvét, minden rosszkedv a rossz időjárását. „Anyai” ösztöne, a titkos szeretete annak, ami benne sarjad, olyan helyzetekre vezet, ahol levéteik válláról annak szükségessége, hogy *önmagára* gondoljon; ugyanabban az értelemben, ahogy az asszonyban az *anyai* ösztön általában az asszony függő helyzetét mostanáig megtartotta. Végére is elég keveset kívánnak ezek a filozófusok, jelmondatuk „aki birtokol, azt birtokolják” –: és *nem*, ahogy azt újra és újra el kell mondanom, erényből, *nem* a megelégedettségre és egyszerűsége irányuló dicséretes akaratból, hanem mert legfőbb uruk *így* követeli tőlük, okosan és engesztelhetetlenül kö-

veteli tőlük: mely urat csak Egy dolog foglalkoztat, s mindent, időt, erőt, szeretetet, érdeklődést csak erre gyűjtöget, csak erre tartogat. Az efféle ember nem szereti, ha ellenségeskedésekkel háborgatják, azt sem, ha barátságokkal: könnyen felejt vagy megvet. Úgy véli, rossz ízlésre vall, adni a mártírt; „szenvedni az igazságért” – ezt átengedi a szellem becsvágyóinak és színpadi hőseinek és még azoknak, akiknek elég idejük van rá (– nekik maguknak, a filozófusoknak, *tenniük* kell valamit az igazságért). Takarosan élnek a nagy szavakkal; úgy mondják, még az „igazság” szó is taszítja őket: nagyzólan hangzik... Végül ami a filozófusok „szeplőtlen tisztaságát” illeti, úgy az efféle szellem termékenysége szemlátomást másban nyilvánul meg, mint gyermekekben; talán neve, kis halhatatlansága is valami másban él tovább (még szerénytelenebbül fejezték ki ezt a hajdani Indiában, a filozófusok körében: „mi végre utódok annak, kinek lelke a világ?”).¹²¹ S ebben semmi olyan tisztaság nincs, amely valamiféle askétikus skrupulusból és érzékgyűlöletből ered, mint ahogy éppoly kevésbé tisztaság az, ha egy atléta vagy egy zsoké tartóztatja meg magát a nőktől: inkább uralkodó ösztönük akarja így, legalábbis a nagy terhesség idejére. Minden művész tudja, hogy a nagy szellemi feszültség és előkészület állapotaiban mily káros hatással jár a közösülés; a leghatalmasabbak és ösztöneikben legbiztosabbak közöttük nem is tapasztalattal, keserves tapasztalattal kell hogy szert tegyenek erre a felismerésre, – hanem éppen „anyai” ösztönük az, amely itt, a létrejövő mű előnyére, kíméletlenül rendelkezik az erő, az animális élet vigor-jának minden egyéb készlete és tartaléka fölött: a nagyobb erő aztán *felemészti* a kisebbet. – Most pedig – eme értelmezés után – tegyük helyére Schopenhauer fent megtárgyalt esetét: nyilvánvaló, hogy a Szép látványa kiváltó ingerként hatott benne természetének *fő erejére* (az elmélkedés és a mélyreható pillantás erejére); így aztán ez explodált és hirtelenjében a tudat urává lett. Ám ezzel semmiképp se zárjuk ki azt a lehetőséget, hogy az a sajátos édesség és bőség, amely az esztétikai állapot sajátja, épp az „érzékliség” alkotóeleméből vehetné eredetét (ahogy a házasságra érett lányokra jellemző „idealizmus” is ugyanezen forrásból ered) – hogy tehát az érzékliség az esztétikai állapot bekövetkeztével nem szűnik meg, miként azt Schopenhauer hitte, hanem csupán transzfigurálódik és már nem mint nemi inger lép a tudatba. (Erre a szempontra egy másik alkalommal visszatérek majd, mégpedig az *esztétika* eddig oly érintetlenül hagyott, oly feltáratlan *fiziológiájának* még delikátabb problémái kapcsán.)

¹²¹ Vö. Paul Deussen: *Das System des Vedānta*. Leipzig, Brockhaus, 1883. 439.

Láttuk, hogy bizonyos askétizmus, a legjobb akaratból fakadó, kemény és derűs lemondás a legmagasabb rendű szellemiség kedvező feltételei közé tartozik; éppúgy ennek legtermészetesebb következményei közé is: így már eleve nem csodálkozunk azon, hogy épp a filozófusok nem kezelték soha az askétikus eszményt némi elfogultság nélkül. Ha mindezt komolyan történeti felülvizsgálat alá vetjük, úgy az askétikus eszmény és a filozófia közötti kötelék még sokkal szorosabbnak és erősebbnek bizonyul. Azt is mondhatnánk, hogy csak eme eszmény *pórázán* tanulta meg a filozófia egyáltalán első lépéseit és lépésecskéit megtenni a Földön – ah, még olyannyira ügyetlenül, ah, még oly kényszeredett arkifejezéssel, ah, oly készen arra, hogy orra bukjon és hasra feküdjön, ez a kicsi bátoratlan, görbelábú mamlasz és puhány! Kezdetben a filozófiával is úgy esett, mint minden jó dologgal, – művelőinek hosszú időn át nem volt bátorságuk önmagukhoz, mindig körbe-körbe pillantgattak, vajon akar-e valaki a segítségükre sietni, mi több, rettegtek mindenkitől, aki csak rájuk nézett. Vegyük sorra a filozófus egyes ösztöneit és erényeit – a kétségbevonó, tagadó, kíváráó („ephektikus”) ösztönét, analitikus ösztönét, kutató, kereső, merészülő ösztönét, összehasonlító, kiegyenlítő ösztönét, akaratát a semlegességre és objektivitásra, akaratát minden „*sine ira et studio*”-ra¹²² –: felfogtuk-e már, hogy mindezek a lehető leghosszabb időn át szembementek a morál és a lelkiismeret elsődleges követelményeivel? (s akkor ne is beszéljünk az *észről* általában, amelyet még Luther is előszeretettel nevezett így: „okoskodó asszonyosság, az okos szajha”).¹²³ Felfogtuk-e, hogy a filozófus, amennyiben magára eszmélt *volna*, egyenesen a testet öltött „*nitimur in vetitum*”-nak¹²⁴ lett volna kénytelen éreznie magát – s következésképpen *őrizkedett* attól, hogy „érezze magát”, hogy magára eszméljen? ... Mint mondtuk, nem fest ez másként az összes jó dologgal sem, amelyekre ma büszké vagyunk; még az ókori görögök mércéjével mérve is, egész modern létünk – amennyiben nem gyengeség, hanem hatalom és a hatalom tudata – merő hübrisznek és istentelenségnek látszik: hisz épp az ellentétes dolgok, ellentétesek azokkal, amelyeket ma tisztelünk, tudhatták legtovább a maguk oldalán a lelkiismeretet, valamint Istent mint oltalmazójukat. Manapság hübrisz jellemzi a természethez való egész hozzáállásunkat, a természetén való – a gépek és az oly gátlástalan technikai és mérnöki lelemény segítségével történő – erőszakotélünket;

¹²² részrehajlás és gyűlölködés nélkül – In: Tacitus: *Évkönyvek. I. 1.* (ford. Borzsák István)

¹²³ Fraw Klüglin die kluge Hur

¹²⁴ Vö. „mindig tiltott dolgokra törekszünk, és arra vágyunk, amit megtagadtak tőlünk” In: Ovidius: *Amores. III. 4. 17.*

hübrisz az Istenhez – akarom mondani valamiféle állítólagos, az okság nagy fogóháló-szövedéke mögött terpeszkedő cél- és erkölcsiség-pókhhoz – való viszonyulásunk is: – a XI. Lajossal harcoló Merész Károlyval szólva mondhatnánk: „je combats l'universelle araignée”¹²⁵ –; *önmagunkhoz* való viszonyulásunk úgyszintén hübrisz, hiszen oly módon kísérletezünk önmagunkkal, ahogy azt egyetlen állattal sem engednénk meg magunknak, és miközben testünk még eleven, kedvtelve és kíváncsian hasítunk bele lelkünkbe: mit is törődünk már a lélek „üdvösségével”! Utána meggyógyítjuk¹²⁶ önmagunkat: betegnek lenni tanulságos, efelől nincs bennünk kétség, még tanulságosabb, mint egészségesnek lenni, – manapság a *beteggé-tevők* még bármiféle varázslóknál és „Üdvözítőknél” is szükségesebbnek tűnnek a szemünkben. Most magunkon teszünk erőszakot, ehhez kétség nem fér, mi, a lélek diótörői, mi, kérdezők és kérdések, mintha az élet nem is volna semmi egyéb, mint diótörés; épp ezzel kell napról napra szükségszerűen egyre inkább kérdéssé, kérdésekre *méltóbbá* válnunk, épp ezzel méltóbbá talán – az életre is? ... Egykoron minden jó dolog rossz dolog volt; minden eredendő bűnből eredendő erény lett. A házasság például hosszú ideig véteknek tűnt a közösségi jog ellen; egykoron pénzbüntetést kellett fizetni azért a szerénytelenségért, hogy valaki magának követelt egy asszonyt (ide tartozik példának okáért a jus primae noctis,¹²⁷ Kambodzsában még ma is a papok, a „régijó szokáserkölcsek” eme őrzőinek előjoga). A szelíd, jóakarátú, engedékeny, részvételtjes érzelmekkel – mostanára oly nagyra értékelve, hogy szinte „magánvaló értékeknek” számítanak – leghosszabb ideig épp az önmegvetés szegült szembe: az elnéző szelídséget úgy szégyellték, ahogy manapság a keménységet szégyellik (vö. „Jón és Gonoszon túl”, 260. aforizma). A *jognak* való alávetettség: – ő, a lelkiismeret mily ellenállásával mondtak le az előkelő nemzetségek szerte a Földön a vendetta-ról, s ismerték el a jog hatalmát önmaguk felett! A „jog” hosszú ideig vetitum volt, vétek, újítás, erőszakkal lépett fel, erőszakként, amelynek csak maguk előtt is szégyenkezve vetették alá magukat az emberek. A Földön minden parányi lépést ősidőktől fogva szellemi és testi gyötrelmek árán harcoltak ki: ez az egész szempont, „miszerint nemcsak az előrelépés, dehogy! a lépés, a mozgás, a változás is megkövetelte a maga számtalan mártírját”, épp manapság oly idegenszerűen cseng a fülünkben, – a „Hajnalpírban” (18. aforizma) rávilágítottam erre. „Semmiért sem kell nagyobb árat fizetni”, mondom ugyanott, „mint ama kevés emberi észért és a szabadság érzetért, amely most büszkeségünk tárgyát képezi. Ám ez a büszkeség az, amely miatt napjainkban csaknem lehetetlenné válik, hogy beleérezzük magunkat a »szokáserkölcsek

¹²⁵ „az egyetemes pók ellen harcolok”

¹²⁶ Szójáték a „Heil” (üdvösség) és a „heilen” (gyógyítani) szavakkal.

¹²⁷ az első éjszaka joga

erkölcsiségének» ama roppant hosszú időszakaiba, amelyek megelőzték a »világtörténelmet«, mint a történelemnek ama ténylegesen és döntően legfontosabb korszakába, amely meghatározta az emberiség karakterét: amikor a szenvedés erénynek, a kegyetlenség erénynek, a színlelés erénynek, a bosszú erénynek, az ész megtagadása erénynek számított, ezzel szemben a jó közérzetet veszélynek, a tudásvágyat veszélynek, a békét veszélynek, a részvétet veszélynek, a szánalomra méltóságot gyaláztatnak, a munkát gyaláztatnak, az örületet isteninek, a *változást* szerte mindenütt önmagában véve is erkölcstelennek és romlással terhesnek tekintették!” –

10.

Ugyanebben a könyvben (42. aforizma) kifejtettem, milyen megítélésben, a megítélés milyen *nyomása* alatt kellett élnie a kontemplatív emberek legrégebbi nemzedékének, – pontosan annyira vetették meg őket, amennyire nem félték tőlük! A kontempláció először álcázott alakban, kétértelmű külsővel, gonosz szívvel és gyakran aggodalommal teli fejvel jelent meg a Földön: ehhez kétség nem fér. A kontemplatív emberek ösztöneiben rejlő inaktív, töprengő, nem harcias vonások sokáig mély bizalmatlanságot keltettek körülöttük: ez ellen nem volt más eszközük, mint hogy kifejezetten *félelmet* keltsenek önmaguk iránt. S ennek például a régi brahmanok igazi mesterei voltak! A legrégebbi filozófusok tudták, hogyan adjanak létüknek és megjelenésüknek olyan értelmet, támaszt és hátteret, amelynek okán az emberek megtanultak *félni* tőlük: alaposabban fontolóra véve a dolgot, még fundamentálisabb szükségletből fakadóan tették ezt, tudniillik hogy önmaguk iránt is félelmet és hódolatteljes tiszteletet érezzenek. Hisz önmagukban minden értékítéletet önmaguk *ellen* fordulva találtak meg, mindenféle gyanút és ellenállást kellett leküzdeniük „a bennük lakozó filozófus” ellen. S tették ezt, félelmetes korok embereiként, félelmetes eszközökkel: a kegyetlenség önmagukkal szemben, a leleménnyel űzött önsanyargatás – ez volt a fő eszköze ezen hatalomra szomjúhozó remetéknél és gondolat-újítókknál, kik szükségesnek találták előbb a saját lelkükben élő isteneknek és hagyományokon erőszakot tenni, hogy ők maguk *hihessenek* a saját újításukban. Emlékezetükbe idézem Visvamitra király¹²⁸ híres történetét, aki évezredes önkínzásokból olyan hatalomérzetet és önbizalmat merített, hogy nekilátott egy *új Mennysország* felépítésének: ez a filozófusok legrégebbi és legújabb földi történetének félelmetes szimbóluma, – mindenki, aki egyszer valamikor „új Mennysországot” épített, először a *tulajdon poklában* lelte meg

¹²⁸ Mondabeli ind király, aki több ezer évig tartó önsanyargatással és vezekléssel végre kierőszakolja Brahmától a brahmin méltóságot.

az erőt hozzá... Sűrítsük hát össze az egész tényállást rövid formulákba: a filozófiai szellemnek eleinte mindig a kontemplatív ember *korábban rögzült* típusainak áruhájába kellett öltöznie és bebábozódnia, a pap, a varázsló, a jövőmondó, egyáltalán a vallásos ember álcáját kellett magára öltenie, hogy valamilyen mértékben akár csak *lehetséges is legyen: az askétikus eszmény* hosszú időn át megjelenési formaként, létfeltételként szolgált a filozófusnak, – *meg kellett jelenítenie* ezt az eszményt, hogy filozófus lehessen, *hinnie* kellett benne, hogy megjeleníthesse. A filozófusok sajátosan világtagadó, életellenes, érzékekben nem hívő, elérzékietlenedett félrehúzódása, amely egész a legújabb időkig szilárdan megőrződött, és ezzel szinte *magánvaló filozófus-attitűdként* nyert érvényt, – nos, ez mindenekelőtt ama szükségállapot szerű feltételek következménye, amelyek között a filozófia egyáltalán létrejött és fennmaradt: mivelhogy tudniillik a filozófia a leghosszabb időn át *teljesen lehetetlen* lett volna a Földön askétikus burok és öltözet nélkül, askétikus ön-félreértés nélkül. Szemléletesen és szemmel láthatóan kifejezve: az *askéta pap* egész a legújabb időkig utálatos és komor hernyó-formát öltött magára, az egyetlen olyan formát, amelyben a filozófiának élnie és ólálkodón csúszni-mászni engedtetett... Vajon valóban *megváltozott* mindez? Vajon ama tarka és veszedelmes szárnyas állatról, ama „szellemről”, amelyet ez a hernyó magába rejtett, egy naposabb, melegebb, felderültebb világunk köszönhetően végül valóban mégis levétetett a csuha, és eme szárnyas állat valóban a napfényre bocsáttatott? Van-e ma már elég büszkeség, mérészség, bátorság, magabiztosság, szellemi akarat, felelősség-akarat, *akarat-szabadság*, hogy a „filozófus” a Földön immár valóban – *lehetséges* legyen?...

11.

Csak most, miután az *askéta pap* látómezőnkbe került, fogjuk komolyan vallatóra problémánkat: mit jelent az askétikus eszmény? – csak most válik „komollyá” a dolog: immár szemtől szembe állunk a *komolyság* voltaképeni *képviselőivel* általában. „Mit jelent minden komolyság?” – eme még alapvetőbb kérdés tolul már talán itt az ajkunkra: fiziológusoknak való kérdés ez, persze, ám egyelőre még elsiklunk fölötte. Az askéta pap nemcsak a hitét találja meg ebben az eszményben, hanem akaratát, hatalmát, érdekét is. A *létjoga* áll vagy bukik ezen az eszményen: csoda-e hát, hogy itt félelmetes ellenfélre akadunk, már feltéve, hogy ezen eszmény ellenfelei vagyunk? olyan ellenfélre, aki létharcát vívja eme eszmény tagadóival?... Másrészt viszont eleve nem valószínű, hogy a problémánkhoz való efféle érdekelt hozzáállás különösen elősegítené annak megoldását; az askéta pap aligha lesz legszerencsésebb védelmezője eszményének, ugyanazon okból fakadóan, amiért az asszonynak sem szokott sikerülni, mikor az „asszonyt mint olyant” akarja védelmezni, – még kevésbé lesz a legobjektívebb megítélője és bírálója.

ja az itt felélesztett vitának. Tehát inkább még segítenünk is kell őt – ez már most nyilvánvaló –, hogy jól védekezhessen ellenünk, semmint félnünk attól, hogy majd túl jól megcáfol bennünket... A gondolat, amely itt a küzdelem tárgya, az életünk *értékelése* az aszkéta papok szemszögéből nézve: ezt az életet (együtt mindazzal, amihez hozzátartozik, „természet”, „világ”, a keletkezés és a múlandóság egész szférája) egy egészen másféle létezéssel hozzák kapcsolatba, olyan kapcsolatba, melyet az ellentétesség és kölcsönös kizárás jellemez, *hacsak* az élet esetleg nem fordul önmaga ellen, nem *ön-magát tagadja*: ebben az esetben, az aszkétikus élet esetében, az életet ama másik létezés felé vezető hídnak tekintik. Az aszkéta tévútként kezeli az életet, melyen végül visszafelé kell haladnunk, egészen addig, ahol elkezdődik; vagy tévedésként, melyet tettel cáfolunk – *kell* cáfolnunk: mert *követeli*, hogy vele tartsunk, ránk kényszeríti, ahol csak tudja, a *maga* létértékelési módját. Mit jelent ez? Egy efféle szörnyűséges értékelési mód nem kivételes esetként és kuriózumként áll bejegyezve az emberiség történetébe: egyike a létező legerterjedtebb és leghosszabb életű tényeknek. Egy távoli csillagról olvasva földi létünk majuszkula-írása¹²⁹ talán arra a következtetésre csábítana, hogy a Föld nem más, mint a tulajdonképpeni *askétikus bolygó*, a világnak egy kedveszegett, fennhéjázó és utálatos teremtmények által lakott szeglete, akik sehogy sem szabadulnak az önmaguk, a Föld és az egész élet miatt érzett mélységes bosszúságuktól, és saját maguknak annyi fájdalmat okoznak, amennyit csak lehet, mindezt pedig a fájdalom-okozás élvezetéből: – valószínűleg egyetlen élvezetükből. Vegyük csak fontolóra, mennyire szabályszerűen, mennyire egyetemlegesen, mennyire szinte minden korban megjelenik az aszkéta pap; nem tartozik egyetlen külön fajtához sem; mindenütt boldogul; minden rendből elősarjad. Nem mintha átörökítéssel tenyészténé és származtatná tovább értékelésmódját: ennek ellentéte az igaz, – inkább úgy fest, valami mély ösztön tiltja neki általában a szaporodást. Elsőrendű szükségességnek kell annak lennie, amely ezt az *életellenes* fajt mindig újra növekedésre és fejlődésre készíti, – minden bizonnyal *magának az életnek érdeke* az, hogy az önellentmondásnak egy efféle típusa ne pusztuljon ki. Mert az aszkétikus élet önellentmondás: olyan ressentiment uralkodik itt, amely semmihez sem fogható, a kielégítetlen ösztön és hatalom-akarás ressentiment-ja, ami úr szeretne lenni, nem valami fölött az életben, hanem maga az élet fölött, annak legmélyebb, legerősebb, legelemibb feltételei fölött; itt arra tesznek kísérletet, hogy az erőt az erő forrásainak elrekesztésére használják; itt a fiziológiai fejlődésre magára a kajánság zöld szeme szegeződik, különösen pedig annak kifejeződésére, a szépségre, az öröme; eközben élvezetet éreznek és *keresnek* a sikerületlenség, az elsatnyulás, a fájdalom, a szerencsétlenség, a csúnyaság, a szándékos veszteség,

¹²⁹ nagybetűs írás

valamint a személytelenedés, önostorozás, önfeláldozás láttán. Mindez paradox, a legnagyobb mértékben: oly meghasonlottsággal állunk itt szemben, mely önmagát meghasonlottnak *akarja*, mely *élvezi* önmagát ebben a szenvedésben; sőt még egyre magabiztosabbá és diadalmasabbá is válik abban a mértékben, ahogy tulajdon előfeltétele, a fiziológiai életképessége *csökken*. „A diadal épp a végső agóniában”: eme szuperlativisztikus jelige alatt vívta harcát kezdettől fogva az askétikus eszmény; a csábítás eme talányában, az elragadtatás és gyötrellem eme képében ismerte fel legtündöklőbb fényét, üdvösségét, végső győzelmét. *Crux, nux, lux*¹³⁰ – számára ezek egybetartoznak.

12.

Tegyük fel, hogy az ellentmondás és természetellenesség egy efféle tesztet öltött akarátát rábírák a *filozofálásra*: min fogja kitölteni legbelülről fakadó kénye-kedvét? Azon, amit a legnagyobb bizonyossággal éreznek igaznak, reálisnak; éppen ott keresi majd a *tévedést*, ahová a voltaképpeni életösztön az igazságot a legkevesebb fenntartással helyezi. Így például a testiséget – miként azt a Vedânta-filozófia askétái tették – illúzióvá fokozza majd le, hasonlóképp a fájdalmat, a sokságot, a „szubjektum” és „objektum” fogalmi elmenteténeg egészét – mint tévedést, csupa tévedést! Megtagadni a saját Énbe vetett hitet, nemet mondani önmaga „realitására” – micsoda diadal! – már nem csupán az érzékeken, a látszaton aratott diadal, hanem sokkal magasabb fajtából való diadal, erőszakítétel és kegyetlenség az *Ész* ellen: melynek kéjes gyönyöre azzal jut csúcspontjára, hogy az ész askétikus önmegvetése, önkigúnnyolása kinyilvánítja: „az igazság és a lét birodalma *létezik*, ám épp az ész van *kizárva* belőle!”... (Mellékesen legyen mondva: még Kantnak „a dolgok intelligibilis”¹³¹ karakteréről” alkotott fogalmában is tovább él valami ebből a sóvár askéta-meghasonlottságból, mely előszeretettel fordítja az észt az ész ellen: Kant számára tudniillik az „intelligibilis karakter” a dolgok egyfajta minőségét jelenti, amelyből az értelem éppen annyit fog fel, hogy ez az értelem számára – *teljességgel felfoghatatlan*.) – De éppen mint megismerők, végül is ne legyünk hálátlanok a megszokott perspektívák és értékelések ilyenén határozott megfordításaival szemben, melyekkel a szellem tombolt nagyon is sokáig önmaga ellen látszólag galádul és hasztalanul: egyszer ily módon másként látni, másként látni-akarni nem kis fegyelmet és előkészületet jelent az értelem részéről majdani „objektivitása” érdekében – ez utóbbit nem mint „érdektelen szemléletet” értjük (ami fogalmi képte-

¹³⁰ Vö. *Nachgelassene Fragmente*. 1885 április–június: *Nux et crux*. Eine Philosophie für gute Zähne. („Filozófia jó fogaknak.”)

¹³¹ érzékfeletti, csak ésszel felfogható

lenség és abszurditás), hanem mint ama képességet, hogy pro és kontra érveinket *hatalmunkban tartsuk*, hogy bevessük vagy ne vessük be azokat: és így épp a perspektívák és az affektus-értelmezések *különbözőségét* tudjuk hasznosítani a megismerés számára. Mostantól fogva ugyanis, filozófus uraim, őrizkedjünk jobban attól a veszedelmes régi fogalmi meseszövéstől, amely „a megismerés tiszta, akarattalan, fájdalom nélküli, időtlen szubjektumát” állította fel, őrizkedjünk az olyan kontradiktórikus fogalmak polipkarjaitól, mint „tiszta ész, „abszolút szellemiség”, „magánvaló megismerés”; – ezeknél mindig egy olyan szem elgondolását követelik, amely teljességgel elgondolhatatlan, egy olyan szemét, amelynek semmilyen irányultsága nincs, amely esetében az aktív és értelmező erők akadályoztatva vannak, hiányoznak, noha csak ezek révén lesz a látás valaminek a látása; itt tehát mindig abszurditást és fogalmi képtelenséget követelnek a szemtől. *Csakis* perspektivikus látás van, *csakis* perspektivikus „megismerés”; s *minél több* affektust hagyunk szóhoz jutni egy dolgot illetően, *minél több* szemet, különféle szemet tudunk irányítani ugyanarra a dologra, annál teljesebb lesz a „fogalmunk” erről a dologról, annál teljesebb lesz „objektivitásunk”. De az akaratot általában eliminálni, az affektusokat egytől egyig kikapcsolni, feltéve, hogy erre képesek volnánk: hogyan, nem jelentené ez az értelem *kasztrálását*?...

13.

De térjünk vissza problémánkhoz! Egy ilyen önellentmondás, amilyen az askétában kifejeződni látszik, az „élet az élet *ellen*” – ennyi egyelőre már teljesen nyilvánvaló –, fiziológiailag és már nem pszichológiailag felülvizsgálat alá véve, egyszerűen esztelenség. Csak *látszólagos* ellentmondás lehet; bizonynyal egyfajta átmeneti megfogalmazásnak kell lennie, értelmezésnek, formulának, kiigazításnak, olyasvalami pszichológiai félreértésének, aminek tulajdonképpeni természetét sokáig nem érthették meg, *önmagában* sokáig nem határozhatták meg, – pusztá szó, beszorítva az emberi megismerés egy régi *hézagába*. S hogy ezzel szemben röviden Önök elé tárjam a tényállást: *az askétikus eszmény a degenerálódó élet védekező és gyógyösztönéből ered*, amely minden eszközzel igyekszik tartani magát és a léteért küzd; részleges fiziológiai gátlásra és kifáradásra utal, amely ellen az élet legmélyebb, épen maradt ösztönei szüntelenül új eszközökkel és leleménnyel vívják harcukat. Az askétikus eszmény efféle eszköz: tehát épp fordítva áll a dolog, mint ahogy azt eme eszmény tisztelői vélik, – az élet vívódik benne és általa a halállal és a halál *ellen*, az askétikus eszmény műfogás az élet *fenntartására*. Hogy ez az eszmény ilyen mértékben – miként azt a történelem tanítja – uralkodhatott és nyerhetett hatalmat az ember felett, különösen minden olyan helyen, ahol az ember civilizálása és megszelídítése sikerrel járt, abban nagy horderejű tény jut kifejezésre: az ember, legalábbis a megszelídített ember eddigi típusának *beteges mivolta*, az ember fiziológiai vívódása a

halállal (pontosabban: az életundorral, a megfáradással, a „vég” kívánásával). Az askéta pap a más-lét, a máshol-lét kívánságának megtestesülése, mégpedig eme kívánság legmagasabb foka, annak voltaképpen áhítata és szenvedélye: ám épp kívánságának a *hatalma* az a béklyó, mely őt itt gúzsba köti; éppen ezzel lesz azzá az eszközzé, amelynek az itt-lét, az ember-lét számára kell kedvezőbb feltételek megteremtésén munkálkodnia, – éppen ezzel a *hatalommal* tartja meg a félresikerültek, elborult kedélyűek, a rosszul és szerencsétlenül jártak és mindenféle önmaguktól-szenvedők egész nyáját a létezésben, azáltal, hogy pásztorként ösztönösen előttük jár. Értik már: ez az askéta pap, az életnek eme látszólagos ellensége, ez a *tagadó*, – éppen ő az, aki az élet egészen nagy *konzerváló* és *igent-teremtő* erőihez tartozik... Honnan ered ez a betegesség? Mert az ember betegebb, bizonytalanabb, változóbb, kevésbé megállapodott, mint egyébként bármely állat, efelől nincs kétség – ő a beteg állat: honnan van ez? Bizonyos, hogy többet is merészelt, újított, dacolt, többször hívta ki a sorsot, mint az összes többi állat együttvéve: ő, a nagy önmagával kísérletező, a kielégítetlen, a jól nem lakott, aki a végső uralomért vívja harcát állattal, természettel és istenekkel, – ő, a még mindig legyőzetlen, az örökké jövőbeli, aki nem lel nyugalomra többé saját ösztönző ereje elől, úgyhogy jövője akár valami sarkantyú váj bele könyörtelenül minden jelen húsába: – hogyan is ne volna egy efféle bátor és gazdag állat egyszersmind a legveszélyeztetettebb, a legtovább és legmélyebben beteg minden beteg állat közt?... Az ember torkig van, épp elég gyakran, s egész járványai vannak eme torkig-lenni állapotnak (– így 1348 körül, a haláltánc idején): ám még ez az undor, ez a megfáradtság, ez az önmaga miatt érzett bosszúság is – mindez oly hatalmas erővel tör ki belőle, hogy nyomban ismét új béklyóvá lesz. A Nem, amit az életre mond, mintegy varázsütésre finomabb Igenek bőségét hozza napvilágra; s még ha *sebet* is *éjt* önmagán, a pusztítás, az önpusztítás eme mestere, – utóbb maga a seb az, mely őt arra kényszeríti, *hogy éljen*...

14.

Minél normálisabb a betegesség az emberben – és ezt a normalitást nem vonhatjuk kétségbe –, annál nagyobb becsben kellene tartanunk a testi-lelki hatalmasság ritka eseteit, az ember *szerencsés eseteit*, annál szigorúbban kellene óvnunk a sikerülteket a legrosszabb levegőtől, a betegek levegőjétől. Megtesszük mi ezt?... A betegek felől leleselkedik a legnagyobb veszedelem az egészségesekre; a vész az erősekre *nem* a legerősebbektől jön, hanem a leggyöngébbektől. Tudjuk mi ezt?... Egészében véve egyáltalán nem az embertől való félelem az, amelynek csökkenése volna kívánatos: mert ez a félelem kényszeríti az erőseket, hogy erősek, adott esetben félelmetesek legyenek, – ez *fenntartja* a sikerült embertípust. Amitől félnünk kell, aminek oly végzetes hatása van, mint semmilyen más végzetnek, az nem a nagy fé-

lelem az embertől, hanem a nagy *undor*; hasonlóképp a nagy *részvét* az ember iránt. Feltéve, hogy egy szép napon ez a kettő párosulna egymással, úgy azonnal és elkerülhetetlenül világra jönne valami abból, ami a legrémítőbb: az ember „végső akarata”, a Semmire irányuló akarata, a nihilizmus. És valóban: erre sok előkészület történt. Akinek nem csupán orra van a szaglásra, hanem szeme és füle is, az szinte mindenütt, ahová csak teszi a lábát manapság, valami tébolydai, valami kórházi levegő-félét érez, – az emberi kultúra területeiről beszélek, természetesen, mindenfajta „Európáról”, amely még fellelhető a Földön. A *betegesek* az ember nagy veszedelmei: s *nem* a gonoszok, *nem* a „ragadozók”. Az eleve szerencsétlenül jártak, földresújtottak, összetörték – ők azok, a *leggyengébbek* azok, akik leginkább aláaknázzák az életet az emberek között, s akik a bizalmunkba, melyet az életbe, az emberbe és önmagunkba vetünk, a legveszedelmesebb mérget és szkepticizmust csepegtetnek. Hová is menekülhetnénk ama fátyolos tekintet elől, melyből mélységes szomorúságot viszünk magunkkal, az öröktől fogva torzszülöttnek ama befelé fordult tekintete elől, mely elárulja, hogyan szól önmagához az ilyen ember, – ama tekintet elől, mely csupa sóhajtás! „Bárcsak lennék valaki más!”, így sóhajt ez a tekintet: „ám erre nincs remény. Az vagyok, aki vagyok: hogyan szabadulhatnék önmagamtól? És mégis – *torkig vagyok önmagammal!*” ... Az önmegvetés ilyen talaján, valódi mocsártalajon, sarjad minden gyom, minden mérges dudva, és mind olyan kicsiny, olyan eldugott, olyan becsstelen, olyan édeskés. Itt csak úgy hemzsegnék a bosszúszomj és gyűlölködés férgéi; itt a levegő titkolódzások és bevallatlan dolgok rossz szagát árasztja, itt a leggonoszabb összeesküvés szövi hálóját szüntelen, – a szenvedők összeesküvése a sikerültek és a győzedelmesekek ellen, itt *gyűlölik* a győzedelmes ember aspektusát. S micsoda hazug becsstelenség, hogy eme gyűlöletet ne gyűlöletként vallják be! Micsoda arzenálja a nagy szavaknak és pózoknak, micsoda művészete a „becsületes” rágalmazásnak! Ezek a félresikerültek: micsoda nemes ékesszólás árad az ajkukról! Mennyi cukros, nyálas, alázatos megadás úszkál a szemükben! Mit akarnak ők tulajdonképpen? Az igazságosságot, a szeretetet, a bölcsességet, a fölényt legalábbis *megjeleltetni* – ez a becsvágya eme „legalul lévőeknek”, eme betegeknek! És milyen ügyessé tesz egy ilyen becsvágy! Mert csodáljuk csak meg ama hamispénzverő-ügyességet, mellyel itt az erény veretét, még az erény csilingelését, aranycsengését is utánozzák. Most teljes egészében a maguk számára bérelték ki az erényt, ezek a gyengék és reménytelenül betegesek, efelől nincs kétség: „egyedül mi vagyunk a jók, az igazságosak – imígyen szólnak ők –, egyedül mi vagyunk a homines bonae voluntatis.”¹³² Testet öltött szemrehányásként, nekünk szóló figyelmeztetésként járnak-kelnek közöttünk –

¹³² „jóakarátú emberek” – Vö. *Lukács evangélioma*. 2. 14. „Dicsőség a magaságos mennyekben az Istennek, és e földön békeesség, és az emberekhez jó akarat!”

mintha egészség, sikerültség, erő, büszkeség, hatalomérzet már önmagukban bűnös dolgok volnának, melyekért egykor majd vezekelni, keservesen vezekelni kell: ó, hogy ők maguk szívük mélyén mennyire készek arra, hogy másokat vezeklővé *tegyenek*, mennyire szomjúhozna arra, hogy *hóhérok* legyenek! Bőven vannak közöttük a bíró álcáját magukra öltő bosszúszomjasok, akik folyton az „igazságosság” szót hordozzák az ajkukon, akár mérges nyálat, mindig csücsörített szájjal, mindig készen, hogy mindent leköpjenek, ami nem elégedetlenül pillantgat és jó kedéllyel járja a maga útját. Nem hiányzik közülük a hiúk ama legutálatosabb fajzata sem, a hazug torzszülöttké, kiknek törekvése, hogy a „széplelket” játsszák, s elrontott érzékiségüket netán, versekbe és más pólyákba bugyolálva, a „szív tisztaságaként” vigyék a piacra: a morális onanisták és „önkielégítő” fajzata ez. A betegek azon akarata, hogy a fölény *valamilyen* formáját jelenítsék meg, ösztönük azon rejtekutak iránt, amelyek az egészségeseken való zsarnokoskodáshoz vezetnek, – hol is ne bukkannánk rá erre az akaratra, épp a leggyengébbek hatalom-akarására! S kiváltképp a beteg asszony: senki sem múlja őt felül az uralkodás, nyomásgyakorlás, zsarnokoskodás rafinériáiban. A beteg asszony e célból nem kímél sem holtat, sem elevent, újra előássza a legmélyebbre eltemetett dolgokat (a bogoszok¹³³ mondják: „az asszony hiéna”). Pillantsunk csak mögéje bármely családnak, bármely testületnek, bármely közösségnek: mindenütt a betegek harca az egészségesek ellen, – csendes harc ez, többnyire kevéske méregporral, kis tűszúrásokkal, a sokat-eltérés alattomos arcjátékával, ám olykor a *hangos* gesztusok ama beteg-farizeusokoskodásával is, mely legnagyobb előszeretettel a „nemes megbotránkozás” szerepét játssza. A beteges kutyák eme rekedt megbotránkozás-csaholása, az efféle „nemes” farizeusok harapós őszintétlensége és dühöngése még a tudomány megszentelt csarnokaig is elhallatszik (az olvasókat, már amelyiknek füle is van, még egyszer emlékeztetem ama berlini bosszú-apostolra, Eugen Dühringre, aki a mai Németországban a legilletlenebb és legvisszataszítóbb módon él a morális csinnadratta eszközével: Dühring, napjaink elsőszámú morál-szájtépője, még a magafajtajúak, az antiszemiták között is). A ressentiment emberei ők mind, ezek a fiziológiailag elszerencsétlenedett és féregrágta kreatúrák, a földalatti bosszú egész földkerekségei ők, bosszúvágytól remegőn, kíméletlenek és telhetetlenek a boldogok¹³⁴ elleni kitöréseikben, miként a bosszú maskaráiban, a bosszú ürügyeiben is: mikor is jutna voltaképp bosszújuk legvégső, legfinomabb, legfenségebb diadalára?

¹³³ Bennszülött néptörzs Abesszínia hegyi vidékein. Minden idegent ellenségnek tekintettek, gyakori volt a vérbosszú, a család jellege patriarchális. A nők rabszolgai helyzetben éltek, minden jogtól meg voltak fosztva, férjük kénye-kedve szerint bánhatott velük.

¹³⁴ die Glücklichen – boldogok, szerencsések

Kétségkívül akkor, ha sikerülne a maguk nyomorúságát, egyáltalán minden nyomorúságot a boldogok *lelkiismeretére áthárítaniuk*: hogy aztán ezek egy szép napon szégyellni kezdenék boldogságukat és talán így szólnának maguk közt: „Boldognak lenni szégyen! *túl sok nyomorúság van a világon!*” ... Ám annál nagyobb és végzetesebb félreértés nem is adódhatna, mint mikor a boldogok, a sikerültek, a testben és lélekben hatalmasok ilyképp kételkedni kezdenének a *boldogsághoz való jogukban*. El ezzel a „fordított világgal”! El ezzel a szégyenletes érzelmi ellágyulással! Hogy a betegek *ne* betegítsék meg az egészségeseket – s ez az, ami egy efféle ellágyulás volna –, kellene a legfőbb szempontnak lennie a Földön, – ehhez azonban mindenekelőtt az tartozik hozzá, hogy az egészségesek a betegektől *különválasztva* maradjanak, megóvassanak még a betegek látványától is, hogy ne tévezzék össze magukat a betegekkel. Vagy tán az ő feladatuk volna, hogy betegápolók vagy orvosok legyenek?... De ennél rosszabbul nem ismerhetnék félre és tagadhatnák meg a *maguk* feladatát, – a magasabb ne alázkodjék le az alacsonyabb eszközévé, a distancia pátozának a feladatokat is örök időkre el *kell* különítenie! Hisz a létezésre való joguk, a telthangú harang előjoga a hamisan szóló, repedt hangúval szemben ezerszeresen nagyobb: egyedül ők a *jövő kezei*, egyedül ők *kötelezettjei* az ember jövőjének. Ami az ő képességük, ami az ő kötelességük, az sohasem lehet a betegek képessége és kötelessége: ám *hogy* képesek legyenek arra, ami csak az ő kötelességük, miként is állhatna még szabadságukban a betegek orvosát, vigasztalóját, „üdvözítőjét” játszani?... Ezért hát jó levegőt! jó levegőt! S mindenesetre el a kultúra valamennyi bolondokházának és kórházának közeléből! Ezért hát jó társaságot, a *mi* társaságunkat! Vagy magányt, ha szükséges! De mindenesetre el a belső romlottság orrfacsaró kigőzölgéseitől, a betegek rejtett szúrágta rothadságától!... Hogy ezzel tudniillik, én barátaim, legalább még egy ideig megvédjük magunkat ama két legrosszabb ragálytól, melyet talán épp nekünk tartogat a jövő – az emberrel szemben *érezett nagy undortól! az ember iránt érzett nagy részvételtől!*...

15.

Ha egész mélységében megértették – s kívánom, hogy épp itt *mélyen megragadjanak*, mélyen megértsenek –, mennyire *nem* lehet, egyáltalán *nem* az egészségesek feladata, hogy betegeket ápoljanak, betegeket gyógyítsanak, akkor ezzel egy szükségességgel többet is megértettek, – olyan orvosok és betegápolók szükségességét, *akik maguk is betegek*: és immáron meg is ragadtuk az askéta pap jelentését, s mindkét kezünkkel tartjuk azt. Az askéta papot a beteg nyáj predesztinált üdvözítőjének, pásztorának és ügyvédjének kell tekintenünk: csak ezzel értjük meg roppant történelmi misszióját. *A szenvedők fölötti uralom az ő birodalma*, erre utalja ösztöne;

legsajátabb művészete, mesteri tudása, boldogságfajtája ebben rejlik. Neki magának is betegnek kell lennie, a betegekkel és rosszul jártakkal alapjában rokonnak, hogy értse őket, – hogy megértésre jusson velük; ám erősnek is kell lennie, még inkább úrnak önmaga, mint mások felett, azaz csorbítatlannak hatalom-akarássában, hogy bírja a betegek bizalmát és kiváltsa félelmüket, hogy nekik támaszok, bátyájuk, tartópillérük, kényszerük, szigorú nevelőjük, zsarnokuk, istenük lehessen. Oltalmaznia kell őket, az ő nyáját – ki vel szemben? Az egészségesekkel szemben, kétségkívül, valamint az egészségesek iránti irigységgel szemben is; minden nyers, viharos, zabolátlan, kemény, erőszakos-ragadozó egészség és hatalmasság természetes ellenségének és megvetőjének kell lennie. A pap az első formája ama *delikátabb* állatnak, amely inkább hajlamos a megvetésre, mint a gyűlöletre. Hadat visel a ragadozók ellen, ettől nem kíméli meg a sors, de inkább a fortély (a „szellem”), mint az erőszak háborúját, ahogy ez magától értetődik, – e célból adott esetben szükségesnek találja majd, hogy szinte új ragadozó-típust fejlesszen ki magában, vagy legalábbis *képviseljen*, – újfajta, állatias félelmetes-séget, melyben a jegesmedve, a simulékony, hideg, kiváró tigrismacska s nem utolsósorban a róka látszik összekötődni éppoly vonzó, miként félelemkeltő egységben. Ha a szükség rászorítja, úgy medveszerű komolysággal, tiszteletreméltóan, okosan, hidegen, csalókán-fölényesen, titokzatosabb hatalmak heroldjaként és szócsöveként lép talán még a más fajtájú ragadozók közé is, eltökélten, hogy ezen a talajon, ahol csak lehet, a szenvedés, az ellentét, az önellentmondás magvait hintse el, nagyon is biztosan ama művészetében, hogy a *szenvedőkön* mindenkor úrrá legyen. Kenőcsöket és balzsamot hoz magával, efelől semmi kétség; de előbb sebet kell ejtenie, hogy orvos lehessen; mikor aztán enyhíti a fájdalmat, melyet a seb okoz, *együttal megmérgezi a sebet* – mert mindenekelőtt ennek a mestere ő, ez a varázsló és ragadozó-szelídítő, kinek környezetében szükségképp minden megbetegszik, ami egészséges, és szükségképp minden megszeli, ami beteg. Csakugyan, elég jól védelmezi ő a beteg nyáját, ez a különös pásztor, – még önmagukkal szemben is megvédi őket, magában a nyájban parázsló rosszsággal, alattomosággal, rosszindulattal szemben is, s minden egyébbel szemben, mely a mániákusokat és betegeket egymás közt jellemzi; okosan, keményen és titkosan vívja ő harcát az anarchia és a nyájban mindenkor újra-kezdődő önfelbomlás ellen, melyben ama veszedelmes robbanó- és explozív-anyag, a *ressentiment*, folyvást csak halmozódik és halmozódik. Ezt a robbanóanyagot úgy felrobbantani, hogy ne robbantsa szét se a nyáját, se a pásztorát – ez az ő voltaképpeni bűvészműtatványa, és a legfőbb hasznossága is; ha a legrövidebb formulába akarnánk összefoglalni a papi egzisztencia értékét, akkor egyenesen azt mondhatnánk: a pap a *ressentiment irányának megváltoztatója*. Tudniillik minden szenvedő ösztönösen okot keres szenvedésére; még pontosabban, tettest, még egyértelműbben, olyan *bűnös* tettest, aki fogékony a szenvedésre, – egyszóval valamit, ami élő, amin affek-

tusait valamilyen ürüggyel tettelegesen vagy in effigie levezetheti: mert az affektusok levezetése a legnagyobb megkönnyebbülés, és pedig a szenvedő *fájdalomcsillapítási* kísérlete, az ő önkéntelenül kívánt narkotikuma bármiféle gyötorem ellen. Egyedül ebben lelhető meg – feltételezésem szerint – a ressentiment, a bosszú, és a velük rokon dolgok valóságos fiziológiai oksága, tehát a *fájdalom affektusok révén történő csillapításának* kívánságában: – ezt az okságot rendszerint, igen tévesen – ahogy nekem tűnik – a defenzív ellencsapásban, a reakció pusztá óvintézkedésében keresik, egy „reflexmozdulatban” valamely hirtelen károsítás és veszélyeztetés esetén, abból a fajtából, amilyent a fejétől megfosztott béka még végrehajt, hogy valamely maró savtól megszabaduljon. A különbség azonban alapvető: az Egyik esetben a további károsodásnak akarnak gátat szabni, a másik esetben pedig valami gyötrő, titkos, elviselhetetlenné váló fájdalmat akarnak *csillapítani* bármine-mű hevesebb emóció útján, s legalábbis egy pillanatra száműzni a tudatból, – ehhez affektusra van szükség, a lehető legvadabb affektusra és, ennek kiváltásához, az első adódó ürüggyre. „Valakinek bűne kell legyen az, hogy rosszszul érzem magam” – az efféle következtetés minden beteges ember jellemző sajátja, mégpedig annál inkább, minél jobban rejtve marad előtte rossz közérzetének igazi, fiziológiai oka (– ennek oka lehet esetleg a *nervus sympathicus* megbetegedése, vagy túlzott epeelválasztás, vagy a kén és foszfor-savas káliumsó hiánya a vérben, vagy az altest vérkeringést gátló nyomásállapotai, vagy a petefészkek elsorvadása és ehhez hasonló). A szenvedők, valahányan csak vannak, ijesztően készségesek és leleményesek a fájdalmas affektusokra mentséget kínáló ürüggyek kitalálásában; már a gyanakvásban is örömet lelik, a rosszaságokon és látszólagos sérelmeken való tépelődésben, össze-vissza turkálnak múltjuk és jelenük zsigereiben, sötét, kétes történetek után kutatva, olyanok után, ahol szabadon kéjeleghetnek gyötrő gyanakvásukban, s részegülhetnek meg tulajdon gonoszságuk mérgétől – feltépik a legrégebbi sebeket, rég beforrott hegeken véreznek el, gonosztevőt fabrikálnak barátból, asszonyból, gyermekből és mindenki másból, aki a legközelebb áll hozzájuk. „Szenvedek: ez valakinek bűne kell legyen” – gondolja hát minden beteges birka. Ám pásztora, az aszkéta pap, így szól hozzá: „Így van, birkám! ez bűne kell hogy legyen valakinek”: – de te magad vagy ez a Valaki, egyedül te magad vagy bűnös ebben, – *egyedül te magad vagy bűnössé tehető saját magadért!*” ... Ez meglehetősen merész, meglehetősen hamis állítás: de legalábbis Egyvalamit elérnek vele; ezzel, mint mondtuk, a ressentiment iránya – *megváltozott*.

16.

Most már kitalálhatjuk, mi az – elképzelésem szerint –, amire az élet gyógyító-művész ösztöne legalábbis *kísérletet* tett az aszkéta pap útján, és va-